

Egy művészcsalád hányattatásai a XX. században A Vaszary család ¹

GÉGER MELINDA

Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága

H-7400 Kaposvár, Fő utca 10., Hungary, e-mail: gegermelinda@smmi.hu

GÉGER, M.: *Fate of an artist family in the 20th century. The Vaszary dynasty.* ¹

Abstract: The Vaszary family has particular importance in Hungarian cultural history of the turn of the centuries and the following decades. It is little known that Kolos Vaszary, primate of the Monarchy era was the uncle of artist János Vaszary, and that Gábor, János and Piroska Vaszary, the stars of of Hungarian theatre and movie production in the 1930s were cousins of the artist. Members of the Vaszary dynasty were determining participants and active formulators of a period full of changes, lasting from the final years of the disintegrating Hungarian Monarchy through the two world wars to the coming dictatorship. The history of the family follows characteristically the changes taking place in Hungarian society. Partly peasant, partly philistine people, drifting upwards with the mainstream civilian development processes went from villages to towns, then moved from the towns to the capital, and were captured by the atmosphere of modern urban cultural life. Being members of the “noble”-style middle class of the period between the two world wars, their intellectual approach well reflected a wide spectrum of typical fracture lines of Hungarian society.

Keywords: Magyar Színjátszó Társaság (Hungarian Actors' Society), Kolos Vaszary, primate, Keszthely, church politics, Kaposvár, János Hock, Gyula Mihalik, Mária Rosenbach, Jenő Gadányi, Margit Mallász, Magyar Képzőművészeti Főiskola (Hungarian College of Fine Arts), Andrassy Theatre, Doctor Zhivago, silent film, sound film, comics, Sándor Dóra, János Vaszary, theatre director.

A Vaszary család kultúrtörténeti jelentősége különleges a magyar századforduló és az azt követő évtizedekben. A családtagok a művészeti és társadalmi élet többféle területén tevékeny alakítói voltak a századelő és a két háború közti magyar szellemi életnek. Kevésbé köztudott, hogy a monarchia korának hercegprímása, Vaszary Kolos Vaszary János festőművész nagybátyja volt, vagy hogy a magyar színházművészet és a 30-as évek filmgyártásának sztárjai, Vaszary Gábor, János és Piroska a művész unokatestvérei voltak. A Vaszaryk meghatározó résztvevői és tevékeny alakítói egy változásokkal teli kornak, amely átfogta Magyarország történelmét a felbomló monarchia utolsó éveitől kezdve a két világháborún át egészen az azt követő diktatúrákig. Noha a festőművész Vaszary János alkotásai között esetenként felbukkannak a szűkebb rokonság tagjai,

festészetében nem szerepelt oly nagy nyomatókkal a családi vonatkozás, mint Rippl-Rónai esetében. A művész saját magáról, gyermekkori élményeiről és hozzá tartozóiról elég szűkszavúan beszélt.

A ma ismert, részletes családfát a rokonság egyik tagja, Tirczka Károly állította össze 1941-ben.² A festőművész visszaemlékezése részben alátámasztotta családi emlékeket rögzítő naplójában a Tirczka által készített összesítést.³ (1. ábra) Vaszary emlékezete szerint az ősök a Pápa környéki Vaszar községből származtak. A Bakonyalja és a Kisalföld találkozásánál, a Gerence patak közelében fekvő község alig 10 kilométerre észak-keletre található Pápától. Nevét az államalapítás korában kovácsművességgel foglalkozó lakóiról kapta. Első okleveles említése 1332-ből való. Jobbágyfaluként a győri püspökség adó és szolgáltatásköteles birtoka volt. Az eltelt évszázadok alatt háromszor pusztult el, és lakossága is többször lecserélődött. A török idők után, a XVI. század végére ismét lakatlanná vált, majd a XVII. század háborúi, a törökök és az ellenük szerveződő felszabadító seregek dűlték fel az újraszerveződő települést. A XVIII. század eleji, harmadik újratelepülés során költözhettek be a Vaszary család ősei.⁴ A család eredeti vezetője **Zsédényi**, ami arra enged következtetni, hogy a Sárvár közelében fekvő településről érkeztek.⁵ A helyi szóbeszéd szerint az 1740-es években két testvér települt át Keszthelyre, ahol rájuk ragadt a „Vaszari” név – így lett a csúfnévből családnév.⁶ Az 1700-as évekből származó másik családi legenda egy Vaszar községből származó pékmesterről emlékezik meg, aki Páparra hordta kenyereit. E vélekedés szerint a pápaiak körében népszerű vaszari kenyérről kapta a család ragadványnevet, a vaszari-t.⁷

² A Tirczka-féle családfa a XVIII-XIX. sz. fordulójáig vezette vissza az eredetet. Pontosabban jegyezte fel a születések sorrendjét és a családtagok státuszát, de sajnos nem tért ki a születések és halálozások időpontjára. Az általa közölt táblázatban Vaszary János festőművész testvérei között szerepel bizonyos Vaszary Antal főerdőmérnök: a levéltári anyagokban azonban e fiútestvér nyomát nem találtuk. Az általunk közölt családfa egy szűkebb változat, amelyben a két tárgyalt vonal ismert képviselői szerepelnek.

³ Vaszary János naplója, Szépművészet, 1944. 11. sz. 311-318. o.

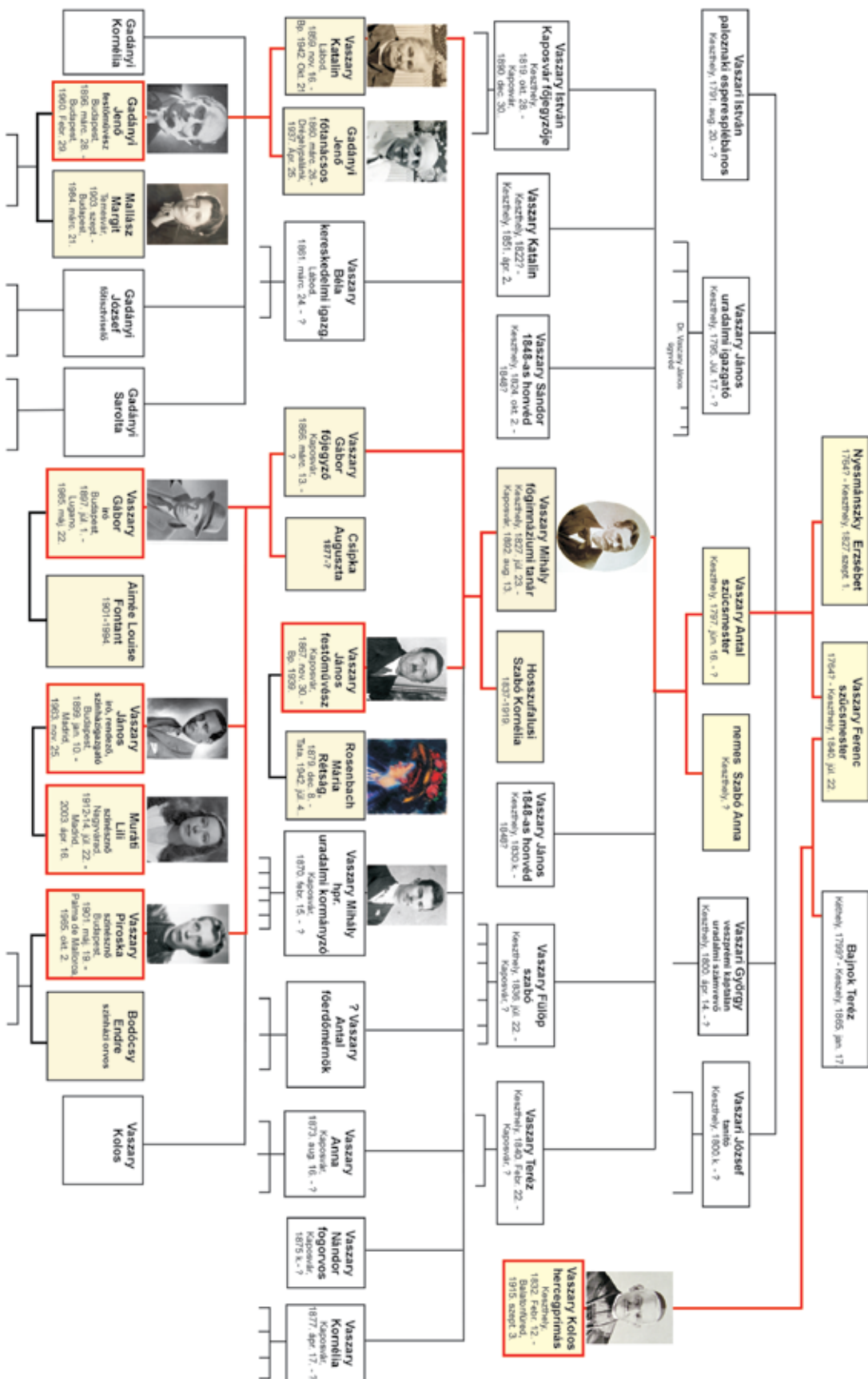
⁴ Mezei Zsolt: Vaszari históriák. Helytörténeti olvasókönyv, 1998. Vaszar 56. o.

⁵ Zsédényi vezetéknevű tanú felbukkan a vaszari boszorkányper iratai közt 1759-ben. Lsd: 3. jegyzet

⁶ Mezei Zsolt levele a szerzőnek, melyben a Vaszari Plébániahivatal I. sz. Vegyes anyakönyvéből (1702-1772) kigyűjtött adatokra hivatkozik. 2006. okt. 26

⁷ Dr. Vaszary Péter közlése 2005. július 18-án Jászteleken a szerzőnek

¹ Jelen tanulmány a budapesti Nemzeti Galéria Vaszary János életmű kiállításának katalógusában megjelent tanulmány kibővített változata, amely Vaszary János festőművész tágabb családjának sorsát követi.

1. ábra: Vaszary család

A Vaszary vezetéknev írásmódja a hosszú idő alatt megváltozott. Eleinte többnyire Vaszari-ként fordul elő, de ritkán és következtlenül használták az y-os változatot is. Ezzel kapcsolatban a festőművész naplója a következőket írja: „Egyszer Vaszary Kolos hercegprímást megkérdeztük, hogy hogyan áll a nemességünk, amire nevetve mondta: „Ha nemesek lettünk volna, nem fizettünk volna füstpénzt és nem szállásoltak volna be hozzánk katonát... Azonban a családban valaki számára jogom volna a báróságot kérni”. Majd hozzáteszi: „az ipszilont nevünk végén először Vaszary Kolos hercegprímás használta, mint fiatal tanár; azelőtt csak az egyszerű „i” járta.”⁸

A család Keszthelyre történő áttelepülése a XVIII. század második felében valószínűsíthető. Az 1790-es években három Vaszari tűnik fel Keszthelyen, akik életkori közelségük miatt valószínűleg testvérek voltak: a legidősebb, Vaszary Ferenc a művészcsalád alapítója. Rajta kívül *Vaszary István* (sz. 1771?) és *Vaszary Antal* (sz. 1774?) nevét jegyzik a források: ez utóbbi keresztnévét illetően eltérőek az adatok: Boronyai Teréz férjeként hol Antal, hol Ignác, hol János néven találkozunk vele.⁹

A leszármazottak társadalmi státuszában a XVIII. század végére változás állt be: a jobbágyorsból kinöve már többnyire iparos emberek voltak. Az 1700-as évek fordulóján Vaszary Ferenc szücsmesterként kereste kenyerét: ez a foglalkozás öröklődött a családban. A Vaszaryk társadalmi státusza XIX. századra fokozatosan emelkedett: elsőként a számos egyházi szolgálatba lépő, majd a gazdálkodói pályát választók jeleztek az előrehaladást. Vaszary István veszprémi esperes követően Vaszary Kolos, a későbbi hercegprímás személyében a társadalmi ranglétra legmagasabb fokát érték el, amit az 1920–30-as évekre a Vaszary család művészeti életben betöltött szerepe is megerősített.

A generációkon át igen magas gyermeklétszám következtében a Vaszary családfa rendkívül szétágazó. Családonként jellemző volt a 6–7 fős gyermeklétszám, amit a XVIII–XIX. századra jellemző halandóság sem befolyásolt lényegesen.

A családalapító id. **Vaszary Ferenc** (Keszthely, 1764? – Keszthely, 1840. július 22.) és felesége, **Nyemánszky Erzsébet** (1764? – Keszthely, 1827. szept. 1.) Vaszary János, a leendő festőművész dédnagyszülei.¹⁰ Hét gyermekük közül a második fiú, **Vaszary János** (sz.: 1795. júl. 17.) a somogyi Széchenyi uradalom jószágigazgatója volt. Leszármazottainak kiterjedt családjában a gazdálkodói tevékenység dominált: többen köztük uradalmi tisztségviselőkként kaptak állást Vaszary Kolos érseki gazdaságában. (Az idősebb Vaszary János gyermekei közé tartozott az a Vaszary

János köz- és váltóügyvéd, aki az 1870-es évek elejétől folytatott ügyvédi gyakorlatot Kaposváron.¹¹ Míg a legidősebb Vaszary János a család gazdálkodói ágának, id. Vaszary Ferenc harmadik fia, **Vaszary Antal** (sz.: Keszthely, 1797. jún. 16.) szücsmester a művészetekkel kapcsolatba kerülő másik ág alapítója volt.

Vaszary Kolos hercegprímás (Keszthely, 1832. február 12. – Balatonfüred, 1915. szeptember 3.)

Id. Vaszary Ferenc legkisebb gyermeke, ifj. **Vaszary Ferenc** kimagasló egyházi karriert futott be. A családfő felesége halála után, 64 éves korában feleségül vette a 30 esztendőes Bajnok Terézt. E késői házasságból született legkisebb gyermeke. Az idős apa halála után a nyolcéves gyermekről özvegy édesanyja gondoskodott. Ferenc taníttatását felnőtt korú féltestvérei támogatták.¹² Apja nem hagyott maga után vagyont, de legkisebb fia tőle örökölte magas termetét, hitbuzgóságát, természetes eszét és higgadt gondolkodását. „Sportügyességével kimagaslott társai közül s még inkább könyvszeretetével, amit apjától örökölhett, mert ő is, ha tehette, szívesen el-elolvasgatott. Jámorságra hajló lelkületével már inkább anyjára ütött. Később kifejlődött benne az a nemes tulajdonság, hogy boldog-boldogtalannak szívesen adott s ezzel a régi és jómódú családfának átütő vonása verődött ki rajta. A mértéken felüli adakozások és még inkább az elemi csapások tönkretették a tekintélyes Zsedényi familiát, s mire felvették a Vaszary nevet, a szegénység váltott velük jegyet”.¹³ Vaszary Ferenc a szülőváros elemi iskolájának elvégzése után – mint jámborságával és könyvszeretetével kitűnő tanuló – egyházi támogatással a premontrei rend gimnáziumában, majd 1847-től **Pannonhalmán** a bencés teológiai főiskolán folytatta tanulmányait. Családja olyan szegény volt, hogy Keszthelytől Pannonhalmáig mezítláb tette meg az utat. 1854. június 6-án fogadalmat téve lett a Szent Benedek Rend tagja, és ekkor vette fel a Kolos szerzetesi nevet. (2. ábra)

Tanári pályafutását Komáromban kezdte, ahol időközben 1855-ben pappá szentelték. A városban alapítója volt a Történeti és Régészeti Egyletnek. Ezt követően öt éven keresztül Pápán, a bencések algimnáziumában tanított vallástant, latint és történelmet. Történelemórái miatt rajongtak érte a diákok, mert előadásai a bukott szabadságharc utáni esztendőkből a hazafias érzést erősítették bennük. A gimnázium igazgatójával, Füssy Tamással megindították az „Ifjúsági Plutarch” című kiadványt, melyben az ifjúság elé példaképek történelmi személyiségeket állítottak.¹⁴ Tanári működésének

⁸ Vaszary János naplója Szépművészet, 1944. 11. sz. 311-318. o

⁹ Keszthelyi plébániahivatal katolikus születési anyakönyvei: 1790-1810-es évek. Vaszary Antal házassága Boronyai (Baranyai?) Terézszel 1800-1802 körül zajlott, és a házassági tanuk közt találjuk Vaszary Ferencet. A fiatalember kb. 25 éves ekkor, tehát születése 1774-1775 körüli időkre tehető. 75 éves korában halt meg Keszthelyen, 1849. augusztus 26-án.

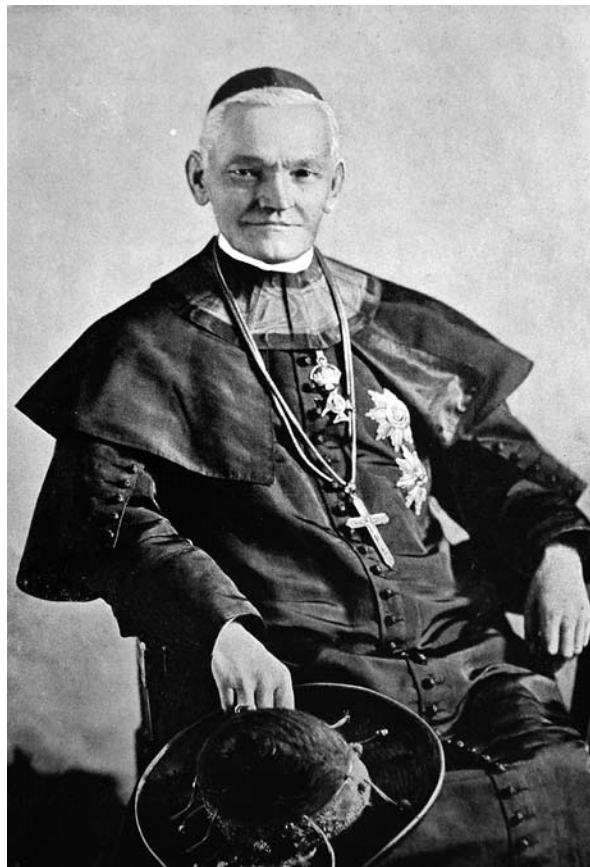
¹⁰ id. Vaszary Ferenc születési dátumát a Tirczka családfából vettük át.

¹¹ Lsd alább

¹² István paloznoki esperes-plébános és József, páhoki kántortanító voltak leginkább segítőkész testvérei.

¹³ Meszlényi Antal: A magyar hercegprímások arcképsorozata (1707-1945) Bp. 1970. 329-330. o

¹⁴ Az 1858-1860 között megjelenő sorozatban Hunyadi János, Szilágyi Erzsébet, Mátyás király, Széchenyi Ferenc, Garay János, Vörösmarty Mihály, a keszthelyi Georgicont alapító Festetics György is szerepelt. Veszprém Megyei Levéltár 4846. szám.

2. ábra: Vaszary Kolos hercegprímás

következő színhelye Esztergom, majd 1869-től 1885-ig Győrben volt rendházfőnök és a jezsuiták által alapított, később a bencések tulajdonába átment gimnázium igazgatója. Hírnevet szerzett közéleti tevékenységével és jótékonyágával. Támogatta a hozzá hasonlóan szegény sorsú gyermekeket és történelmi témájú tankönyveket írt az ifjúság számára.¹⁵ Tanügyi eredményeinek elismeréseként a Ferenc József-rend lovagkeresztje kitüntetésben részesítették.

Vaszary Kolost 1885. április 28-án Ferenc József a magyar bencések kívánságára pannonhalmi főapáttá nevezte ki. Főapátként sok figyelmet fordított a teológiai és tanárképzés színvonalára. Bevezette a doktori fokozat követelményét a teológiai tanároknál, és hittanári vizsgabizottságok biztosították az egyetemi színvonalú szaktanárképzést. A természettudományos oktatás feltételeinek megteremtésére Pannonhalmán szertárt alakított ki és 1886-ban természettudományi múzeumot hozott létre. Új alapokra fektette a rendi vagyon gazdálkodását: a korszerűség hívként intenzív gazdálkodásra tértek át, és haszonrészesedést biztosított a gazdatisztjei számára. Nagy összegeket fordított építkezésekre is: a győri gimnázium, a főmonostor hely-

reállítása, a tihanyi, kőszegi, soproni rendház és apát-ság, népiskolák épületeinek felújítása mellett 1889-ben Balatonfüreden bencés nyaralót építtetett.

Vaszary Kolos pannonhalmi főapáti tevékenysége egyházpolitikai szempontból nehéz korszakra esett. A kiegyezést követő korszakban a törvényhozás számos rendelettel igyekezett az egyház és állam szétválasztásának törvényi alapjait megteremteni. Ennek egyik első nyitánya az ún. Elkereszteltelési vita a vegyes házasságokból születendő gyermekek valláskövetéséről, majd újabb fejezetét jelentette az esztergomi érsekség székhelyéről illetve az új, kinevezendő érsek személyéről szóló polémia volt. A javaslatot adó kormány, a kinevező király és a megerősítő pápa közti ellentétek feloldására a kultuszminiszter kompromisszumos jelöltként találta meg a pannonhalmi főapát személyét, aki hosszas rábeszélésre fogadta el a kinevezést. 1891. október 27-én Vaszary Kolost Magyarország hercegprímásává és esztergomi érsekké nevezték ki: püspökké szentelése 1892. február 7-én, bíborosi kinevezése 1993. január 16-án történt meg.

Hercegprímási és érseki kinevezésekor Vaszary Kolos – számos kegyes célú alapítvány létrehozója, egyházi intézmények nagyvonalú támogatója – áldatlan politikai harcok közepén találta magát. Az érseknek több, nagy horderejű egyházpolitikai kérdésben kellett véleményt formálni, így a vegyes házasságból született gyermekek valláskövetése, a polgári házasság, az állami anyakönyvvezetés, az egyházi autonómia ügyeiben vagy a zsidó vallás egyenjogúsításáról szóló törvényjavaslatokban. A polgári fejlődést lehetővé tevő törvénykezés nyomán a katolikus egyház fokozatosan elveszítette államegyházi kiváltságait. Vaszary Kolos ebben a helyzetben nem tudta a vatikáni kívánalmaknak megfelelő hatékonysággal védeni az egyházi pozíciókat, és defenzív szerepbe kényszerült. Konszenzusra törekvő álláspontja nem kapott támogatást saját táborában sem: egyre gyakrabban támadták azzal a váddal, hogy nem képviseli eléggé hatékonyan a katolicizmus ügyét. Szemére vetették, hogy nem állt eléggé az egyházpolitikai törvénykezés elleni tiltakozások nyomán szerveződő újkonzervativizmus és a politikai katolicizmust képviselő Katolikus Néppárt oldalára. Az idős érsek a sűrűsödő bírálatok nyomán elveszítette életterejét: a politikai harcokban való részvétel olyannyira megviselte törékeny egészségét, hogy érsekségének utolsó éveiben betegségre hivatkozva már a nyilvános megjelenésektől is tartózkodott. Zichy János, a Katolikus Néppárt korábbi elnöke, vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatára kezdeményezték leváltását.¹⁶ Lemondatásának kikényszerítésére végső és legsúlyosabb csapásként az érseki gazdálkodás ellen felhozott vádak szolgáltak, ugyanis jótékony célra fordított támogatásai megerterhelték az érseki kasszákat. Vaszary Kolos 1912-ben mondott le hivataláról, de ezt követően személyét is meghurcolták

¹⁵ Középkorok számára írt világtörténelmi összefoglalója 10 kiadást ért meg, és 1866-ban adta ki a Magyarország története c. tankönyvét is.

¹⁶ Meszlényi Antal: *A magyar hercegprímások arcképsorozata*, Bp., 1970. 349.; Beke Margit: *Esztergomi érsekek kezdetektől napjainkig 1001-2003*. Bp., 2003. 379. o.; Keményfy K. Dániel: *Vaszary Kolos 1855-1905*. Esztergom, 1905.

az érseki javadalom kapcsán ellene indított gazdasági perekben. Az idős, beteg szerzetes utolsó éveiben is a végrehajtók zaklatták.¹⁷ A bencés rend balatonfüredi villába vonult vissza, ahol rövid időn belül, 1915. szeptember 3-án, 83 éves korában hunyt el. Végakarátának megfelelően szülővárosában, Keszthelyen temették el, majd hamvait 1981-ben az esztergomi bazilika kriptájában helyezték el.

I. A képzőművész ág

Vaszary Kolos élete során mindvégig támogatta, segítette féltestvéreinek családait. Legsorosabb kapcsolatban Keszthelyen élő idős bátyja, **Vaszari Antal** gyermekeivel állt. A harmadik fiú, **Mihály** mindössze 5 évvel volt idősebb Vaszary Kolosnál. A családi legenda szerint a kis Ferenc tőle tanult meg írni és olvasni. Mindketten papi hivatásra készültek a pannonhalmi szemináriumban, amikor egyik szünet alatt Keszthelyen beleszerettek a szomszéd földbirtokos lányába, hosszúfalusi Szabó Kornéliába. A lány Mihályt választotta, és a fiatal pár Keszthelyen házasodott össze 1859. január 22-én.¹⁸ Ők Vaszary János festőművész szülei. Az író Vaszary Gábor Családi emlék című elbeszélésében dolgozta fel e történetet, amely szerint a két legény között sorshúzással döntött Nelli.¹⁹ A sorhúzás kegyeltje, Vaszary Mihály az 1850-es években tanító volt a Somogy megyei Lábod községben. Feleségét lábodi otthonába hozta: két legidősebb gyermekük itt született. Vaszary Mihály az 1860-as évek közepén költözött családostul Kaposvárra, ahol a helyi főgimnáziumban magyart, latint és németet tanított. (3. ábra) „*Mindig virszinia szivar lógott a szájából, kedélyes, aranyos ember volt* – emlékezett róla a festő Kunffy Lajos.²⁰ István bátyjával közösen vásárolták meg a Zárda utca 9. szám alatti klasszicista stílusú házat, melyet a kaposvári megyeháza építője, Török Ferenc tervezett 1833-ban. Pár épülettel feljebb tőlük Rippl-Rónai Mihály iskolaigazgató lakott családjával, egy utcával mellettük Kunffy Lajos apja, Kunffy Adolf bérelt házat.

Kaposvár gazdasági fejlődése ezekben az években indult, falusias településből fokozatosan egy fejlődő, modern város arculata bontakozott ki. A lakosság létszámának robbanásszerű gyarapodása, a Fiume-Budapest dél-balatoni vasútvonal kiépülése, a posta és a banki szolgáltatások megjelenése mind hozzájárult a

3. ábra: Vaszary Mihály főgimnáziumi tanár, Vaszary János festőművész édesapja

gyors polgárosodáshoz.²¹ A keszthelyi Vaszary család több tagja telepedett le a városban. Mihály legidősebb testvére, Vaszary István Kaposvár főjegyzője, és az 1870-es évek elejétől itt indította sikeres praxisát unokatestvérük, dr. Vaszary János (sz: 1833 körül – Kaposvár, 1901.), aki köz- és váltóügyvédként korának egyik legtekintélyesebb polgára, jelentős közéleti személyisége volt.²² Szerepe helytörténeti jelentőségű: hosszú időn keresztül a kaposvári Esterházy uradalom jogi képviseletét is ellátta. 1875-től a Nemzeti Casino Egyesület

²¹ Fekete Gyula: *Az ötven év előtti Kaposvár*. Új-Somogy Nyomda- és Lapkiadó Részvénytársaság, 1929. Kaposvár, 23.; Bereczk Sándor: *Kaposvár rendezett tanácsú város története és fejlődése*. Budapest, 1925. 21. o.

²² A család kapcsán szólni kell Vaszary László szobrászművészről (Hencse, 1876. jan. 18 – Budapest, 1944. márc. 14.). Ld. Bölöni György: *Két óra az Egreskertben. Ha Stróbl Alajos magyarul*. [Világ, 1913. május 29.] In: Bölöni György: *Képek között*. Budapest, 1967. 392. o.)

Vaszary László születési adatai pontatlanok: a Somogy Megyei Levéltár felekezeti anyakönyveiben (Hencsei vegyes katolikus és református anyakönyvek, IV. 429.) nincsen róla bejegyzés. Három éves korában megszületett, hét évesen a váci siketnéma intézetében nevelkedett. Apjaként bizonyos Vaszary Jánost jelöl meg. [MTA MKCS-C-1-57/146-1.] Az 1870-es években Kaposváron élő Vaszary János ügyvéd és Vaszary László rokoni kapcsolatát nem támasztják alá sem a szobrász megnyilatkozásai, sem az életkörülményei. László református vallása, hangsúlyozottan szegényes anyagi helyzete miatt nem valószínű, hogy dr. Vaszary János gyermeke lenne, akitől jelentős vagyont örökölt volna. Törvénytelen gyermekként nehezen elképzelhető, hogy a könyörületességéről ismert Vaszary Kolos - aki szegény sorsú gyermekek támogatására sokat áldozott - és a család számos egyházi embere ne segítette volna.

¹⁷ „A legnagyobb megdöbbenésre, a végrehajtók csakugyan megjelentek és sorra írták össze az ott található ingóságokat. Szobáról szobára mentek, s végül sor került a hálóra. Kohl arra kérte őket, hogy tekintsenek el a hálószoba néhány bútordarabjától s megjelenésükkel ne háborgassák az aggyatán és beteg bíboros nyugalalmát. A kérést elutasították, benyitottak ide is, s összeírták még azt a kerevetet is, amin pihenni szokott. Ez az eljárás annyira megrendítette a sok keserűséget átélő főpapot, hogy kezébe temette arcát és keserves zokogás vett rajta erőt.” Isd: Keményfy i.m. 352. o.

¹⁸ Keszthelyi Római Katolikus Plébániahivatal házassági anyakönyvi kivonatai. 1859.

¹⁹ Vaszary Gábor, Családi emlék in: **Kain**, Budapest, Nova, 1942., 275-278. o.

²⁰ Kunffy Lajos: *Visszaemlékezéseim*. Somogyi Almanach, 31-33. sz. Kaposvár, 1981. 12. o.

igazgatója, majd vezetőségi tagja a Kaposvári Bank és Takarékpénztárnak. 1887-től a Zalaegerszegi Ügyvédi Kamara választmányában képviselte a somogyi ügyvédséget. Ő kezdeményezte a róla elnevezett János (ma: Dózsa György) utca nyitását.²³ Egyetlen lánya, Ilona fonyód-bélatelepi villájában látta vendégül Hollósy Simont, aki 1902 nyarán itt tartózkodott festőtelepével, és 1903 januárjában Dankó József szobrászművész is dolgozott.²⁴ Vaszary Ilona a fonyódi hegy tetején, villájával szemben Mária kegyszobrot állíttatott Vaszary Kolos hercegprímás támogatásával.

A Kaposváron a kibontakozó társasági élet és a helyi szellemi elit tekintélyes alakjai közé tartozott Roboz István író és lapszerkesztő – Bernáth Aurél anyai nagypapa, aki az 1860-as évektől haláláig a Somogy c. lap szerkesztője, műértő, nagy tudású, kifinomult ízlésű ember.²⁵ (Kapcsolata a képzőművészekkel közismert, Kunffy portrét festett róla, Rippl-Rónai lerajzolta.) Vaszary Mihály kollégája a főgimnáziumban Hock János katolikus hittanár, nagy hatású hitszónok és politikus – később Budapesten a Szabadelvű, majd Nemzeti Párt képviselője és a Nemzeti Szalon alelnöke.²⁶ 1899-től itt tanított Mihalik Gyula, a századforduló jelentős művészeti írója és pedagógusa, a modern rajzoktatás szakembere is, aki Galimberti Sándor útnak indításában játszott szerepet.²⁷ A kaposvári gimnáziumban uralkodó liberális szellemre Kunffy Lajos is szívesen emlékezett vissza.²⁸

1888–89-ben az iskola pártoló testülete bízta meg a Münchenben tanuló Vaszary János festőnővédekkel, hogy a gimnázium „philológiai” termét (a műzeumi szertár) kifesse un. „pompeji” stílusban. A vörös mezőkkel, sokalakos kompozícióval, ornamentikával és antik motívumokkal feldíszített fantasztikus tér „tempera-féle” eljárással készült, sajnos mára nyoma sem maradt.²⁹ A terem közepén pompeji vörös sáv, alatta 60 cm széles fekete és vörösmarvány talapzat, legfelül szürkésalapú világos fríz futott körbe. Az egyes mezőket görög ornamentikájú lécek és szalagok választották el egymástól: alul csigameander, eggyel feljebb gyöngylánc, és ion tojásfüzér, végül legfelül két aranszalag között szögletes meander. A falakat 11 plasztikusan festett palma-

törzs tagolta függőleges mezőkre. A mezőkben figurális díszek: groteszk alakok, szatírok és nimfák csoportja, Seneca alakja, egy vidéki táj képe, Archimedes tudósai között, Sokratés, áldozati jelenet csata előtt” című jelenetek, továbbá „rendes nagyságú, lebegő nő”, és az Apollón fülke fölött két nyugvó alak volt látható. A mennyezet kompozíciós magját négy női alak által tartott plasztikus keret alkotta, benne lebegő amorettekkel, középen pedig egy Meduza-fő.

A Vaszary család nem dúslakodott az anyagi javakban. Gyermekkori emlékeiről a festő Vaszary János így írt: *„Népes családunk bizony szerény viszonyok között éledélt. Apámat mindenki szerette és tisztelte. Szív embere volt; nem tudott megtagadni semmi kérelmet senkitől és szívesen vállalt anyagi kezességet másokért – sajnos aztán ezen is úszott el kis vagyonunk.”* Vaszary Mihály *„... a családban tekintélyt tartott és respektáltuk. (...) első pillanatra zárkózott, kolerikus, érzelmes, lobbánékony, hirtelen természetű volt, de azonnal lehiggadt, szerette a társaságot. Humanista verseket írt és egyéb irodalmi működése is maradt utána; nagyapánk szintén versfaragó ember volt – és kétségtelen, hogy a családban nagyon elterjedt művészi hajlandóságot tőle örököltük; a költészet és irodalom éppúgy, mint a zeneművészet kultusza, szinte magától értetődött nálunk. (...) Anyám – hosszúfalusi Szabó Nelli – a Madonnák típusához tartozott. (...) a legjobb anya volt, a kiterjedt család nevelésében, gondozásában pihenést, fáradtságot nem ismert; apánkat bizonyos kimerő tekintélyt zárkóztatottsága vette körül és tiszteltük –, de anyánkat csak szerettük. Sokszor emlegette, hogy anyja szigorú elvek szerint nevelte. Ezt a szigorúságot nem örökölte: de határtalanul kitartó, erélyes volt. Valószínű, hogy a művészet iránti hajlandóságot apánktól örököltük, de a konstruktív szellemet, az energiát, kitartást tőle. Úgyszólván minden pillanatát a családjának szentelte; mindenkit meghallgatott, megértett, de senkit el nem ítél. Főlényes, nemesen gondolkodó hölgy volt, nem tűrt semmiféle alacsonyságot. Derűs, kiegyensúlyozott, harmonikus kedélyét egész életén át megőrizte. A gyerekkori hangulatok és emlékképek tömege még ma is él bennem...”*³⁰

Vaszary János festőművész (Kaposvár, 1867. november 30. – Budapest, 1937. április 19.)

Vaszary Mihály és hosszúfalusi Szabó Kornélia kilenc gyermeke közül a negyedik **Vaszary János**, a későbbi festőművész. Kaposváron született. Gyermekkori élményeinek legemlékezetesebb élményeit az iskola utáni – vagy inkább helyetti – szabad csatangolások, illetve a kóborlások során szerzett benyomások adták. Az iskolai fegyelem és a család anyagi gondjai miatt rá nehezedő nyomás rabságából menekült: *„Hányszor kellett váltókkal kezes aláírásokért futkosni. Ha az iskolából előadás közben kihívtak, már tudtam, hogy mi lesz a megbízatásom. Ez a váltókkal való házalás*

²³ Dr. Szántó László levéltáros levele a szerzőnek 2006. 10. 03-án

²⁴ .Somogy, 1903. január 25. 2. o.

²⁵ Roboz István (Kötcse, 1828. okt. 26. – Kaposvár, 1916. ápr. 11.): költő, író, újságíró. Pápan Petőfi és Jókai iskolatársa. A szabadságharc alatt kormánybiztosi titkár Kaposvárott. 1856-ban telepedett le a városban, először törvényszéki bíró, később főjegyző. A dél-dunántúli irodalmi élet egyik megteremtője. 1866-ban alapította meg a Somogy című lapot, melyben 50 éven keresztül mutatta be Somogy politikai, társadalmi és kulturális életét. Nagy Zoltán: *Aki megtalálta a helyét. 175 éve született Roboz István*. Somogy, 2001. 6. 506–520. o.

²⁶ Magyar Művészet, 1890-1919. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 130. o.

²⁷ Mihalik a hazai modern iparművészet – elsősorban textilművészet – szakértője. 1907-től a budapesti Iparművészeti Múzeumban dolgozott, 1910-től a budapesti Iparművészeti Iskola tanára volt. Kaposvári időszakában Rippl-Rónai és Vaszary művészetének egyik méltatója. Mihalik Gyula: *A művészet egyénisége*. Kaposvár, 18. évf. 1903. 40. sz. 1-3.

²⁸ Kunffy Lajos i.m. 18. o.

²⁹ Kaposvári M. Kir. Állami Főgimnázium értesítője, 1988-89. évről. Kaposvár, 1889. 35. o.

³⁰ Vaszary i. m.. 311-318. o.

4. ábra: Vaszary János szülőháza Zárda utcában

valósággal elüldözött hazulról – és örültem, midőn másutt folytathattam a tanulmányaimat.”³¹ Korán, 15 éves korában elkerült a szülővárosból, mert apja Kolozsvárra, az ottani piarista gimnáziumba küldte tanulni.

Münchenben majd Párizsban iskolázott művészként viszonylag kevés családtagokról készített képét ismerjük. A Rippl-Rónai Múzeum tulajdonában lévő nagyméretű női arckép a művész egyik lánytestvérét ábrázolja – vélhetően Vaszary Annát.³² (5. ábra) Ismert egy unokahúgát, Vaszary Saroltát ábrázoló képe is, aki a művész Mihály nevű testvérének leánya.³³ A családtagok között leggyakrabban Vaszary Kolos alakját örököltette meg, aki maga is több megbízással segítette tehetséges unokaöccse pályáját. A Vaszary Kolosról készült portrék kevésbé személyesek, elsősorban az egyházi főméltóság reprezentatív keretei közt ábrázolják a hercegprímást.³⁴

Vaszary János már nevet szerzett festő, amikor megismerkedett későbbi feleségével, Rosenbach Máriaival Kuhnék budai szalonjában 1904-ben. „*Anyja leghőbb*

kívánsága volt, hogy fia, János is megházasodjék, de az kissé nehéz kérdésnek látszott, mert az amúgy magába is vonult természetű fiatalember egészen a munkába temetkezett, s alig lehetett rábírní, hogy zsúrra vagy estélyre elmenjen.”³⁵ Rosenbach Mária (Mimi), a rétsági főszolgabíró lánya tekintélyes múltta visszatekintő földbirtokos famíliából származott.³⁶ Vaszary János 1905-ös spanyolországi tanulmányútja után gyakran megfordult Rétságon a család birtokain és Pusztaszántón, ahol Mária általában a nyarat töltötte. A nógrádi táj és emberek, valamint élmények ihlették a festő úgynevezett „impresszionista korszakát”, számos képe ekkor Rétságon készült. Vaszary János 1905 őszén vezette az oltár elé Mimit. Házasságkötés után nyaranta Tatán, télen pedig a Krisztinaváros egyik bérházában, a Bethlen-udvari lakásukban laktak, de Rosenbach Sándor 1910. évi haláláig gyakran megfordultak Rétságon is. A Rosenbach-birtok eladása megalapozta a házaspár viszonylag gondtalan életét a háborút megelőző másfél évtizedben.³⁷

³¹ Vaszary i.m. 311-318. o.

³² Női arckép (A művész testvérének képmása) 1898. olaj, vászon, 120×85 cm, jn., Rippl-Rónai Múzeum, ltsz: 82.3.1.; továbbá: Dr. Drancik Ferenc levele a szerzőnek. 2005. 07. 16-án.

³³ magántulajdon, Vaszary Mihály leszármazottjainak tulajdona. RRM adattár, Művészettörténeti osztály.

³⁴ Vaszary János gyűjteményes kiállítása, katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, 2007. 159. o.

³⁵ Vaszary Jánosné, Rosenbach Mária naplóját idézi Mezei Ottó: Vaszary János és/vagy az új reneszánsz. Tudományos füzetek 8. Komárom- Esztergom Megyei Múzeumi Szervezet, Tata 28. o.

³⁶ Rosenbach Sándor és Strahler Anna házasságából született. Születési adatai: Rétság, 1879. dec. 8. - Tata, 1942. júl. 4.

³⁷ Szarka Zsuzsanna: *A Rosenbach-család története*. Rétsági évkönyv, Rétság, 2004. 137-148.; Végh József: *A festőzséni Rétságon. Vaszary János*. Rétsági kalendárium, Rétság, 1997. 29-31. o.

5. ábra: Vaszary János: A művész testvérének képmása (Vaszary Anna) 1898.

A sikeres festőművészi pályával párhuzamosan Vaszary pedagógiai tevékenysége már az I. világháború előtt elkezdődött: a Művészház szabadiskolája után a Képzőművészeti Főiskolán eltöltött évek jelentették egyik fontos korszakát. (6. ábra) 1920-tól Lyka Károly, a Képzőművészeti Főiskola új rektora a főiskolai reform jegyében hívta meg tanárnak Vaszaryt, Csók Istvánt és Réti Istvánt. Az új oktatók az iskola szellemiségét jelentős mértékben frissítették. Az uralkodó konzervatív szemlélettel szembeállva új módszereket vezettek be, és hallgatóikat a modern művészet megértésére tanították. Vaszary a képzőművészetet nem önmagában, hanem a többi társ-művészettel együtt szemlélte: építészet, környezetkultúra, film, színház és zene egységében látott és tanított. Egyetemes nyelvben gondolkodott és tanítványaival is megismertette a nyugati művészet eredményeit. Így volt lehetséges, hogy amikor a fiatal művészek kikerültek Nyugat-Európába – ezen belül a nyugati világ művészeti központjába, Párizsba – csak Vaszary hallgatói nem zavarodtak össze a rájuk zúduló új impulzusok következtében. E fiatalok nem csak értették, de hozzátenni is tudtak a látottakhoz. Sokan közülük külföldön telepedtek le és világhírt szereztek maguknak. (Beöthy István, Vörös Béla) Vaszarynak köszönheti az új nemzedék nagy része értékének legjavát: a vonal, szín és a kompozíció szerkesztés iránti érzéket. „Vaszary megtanítja övéit szint látni, szint merni és színben komponálni. Vaszary színízlése zamatosabb és színereje izmosabb a franciákénál, differenciáltabb és őszintébb a németekénél. Részben az ő tanításának köszönhető, hogy az Új Művészek kiál-

lítása (a társaság tagjainak nagyobb része volt Vaszary-növendék) a szín kvalitásával vezet.” – írta Rabinovszky Máriusz az UME kiállításáról a Nyugatban.

Vaszaryt növendékeinek nyugati és franciás orientációja miatt sokan támadták. Ehhez hozzájárult, hogy a 20-as évek végére a Vaszary és Csók osztályok növendékei között sokan kifejezetten baloldali elkötelezettségűek voltak. A főiskola világán belül lappangó konfliktus 1929-ben, a növendékek műcsarnoki kiállítása kapcsán robbant ki, amikor az iskola konzervatív tanárai (köztük Bosznay István, Karlovszky Bertalan) megtámadták Vaszary, Csók és Glatz Oszkár pedagógiai gyakorlatát: azt állítva, hogy a festőmesterség alapjait sem tanítják meg. A kultuszminisztérium erre hivatkozva házkutatásokat és műteremvizsgálatot rendelt el, aminek során a baloldali fiatalok szociografikus ihletettségű fotomontázsait is megtalálták. Szántó Piroskát és Korniss Dezsőt ekkor távolították el a főiskoláról. A megtorlás a tanárok felé sem maradt el: Vaszaryt és Csók Istvánt – a hullámok lecsillapodását kivárva – 3 év múlva, 1932-ben egyik napról a másikra nyugdíj nélkül bocsátották el a főiskoláról.³⁸

Vaszary számára mindez súlyos megrázkódtatást jelentett. E sérelemre enyhülést az adott, hogy 1934-től Rázso Klára Rákóczi úti magániskolájában folytathatta a progresszív művészi nyelv megismertetését. Ekkor látogatta őt Vajda Lajos, továbbá a főiskoláról kizárt fiatalok csoportja és azok, akik Vaszary távozásakor hagyták ott a főiskolát (Bálint Endre, Anna Margit). (7. ábra) Vaszary szabadiskolája a modern művészetet és a szabad politikai véleményalkotást tiszteletben tartó műhely volt. Tanítványai közül sokan kerültek ki az École de Paris magyar szárnyának képviselői közül ugyanúgy, mint az Európai Iskola elnevezésű művészcsoport tagjai vagy a nemzetközi avantgarde későbbi tekintélyes művészei közül. (Beöthy István, Kemény Zoltán, Vörös Géza)

Vaszary János házassága gyermektelen volt. Tágabb családjához különös, tartózkodó kapcsolatot fűzte. A hívős viszony valószínűleg a művész e távolságtartó, sokakban gögősnek tetsző magatartásából fakadt. Képzőművész pályára készülő unokaöccseit a Képzőművészeti Főiskolán ő tanította: talán legidősebb nővére, Katalin fiát, Gadányi Jenőt érezhette legközelebb magához, akit tanársegédjének hívott maga mellé a főiskolára. Gadányi azonban büszkeségből visszautasította azzal a mondással, hogy „nem hajlandó senkinek felsegíteni a kabátját”.³⁹ Gadányi Jenő nagyra becsülte nagybátyja festői munkásságát és a mesternek kijáró tisztelettel viseltetett iránta, de a világeért sem közeledett volna hozzá – Vaszary tanárosan fölényes magatartása mindig zavarta. Vaszary erőszakos eltávolítása a Képzőművészeti Főiskoláról különös módon összecseng Gadányi Jenő csaknem 20 évvel későbbi sorsával: mindketten a modern képzőművészet iránti elkötelezettségük és kiállításuk miatt váltak egy türelmetlen, politikával átítatott, diktatórikus rendszer áldozatává.

³⁸ Révész Emese: „Modern művészetet – az ifjúságért” Vaszary János művészetpedagógiája. Vaszary János gyűjteményes kiállítása, Magyar Nemzeti Galéria, 2007. 123. o.

³⁹ Gadányi Jenőné: *Így történt*. Budapest, 1965. 99. o.

6. ábra: Vaszary János festőművész a műtermében

7. ábra: Vaszary tanítványai között

8. ábra: A Gadányi család (balról a festőművész édesapja és édesanyja, Vaszary Katalin, jobb oldalon a művész és felesége. 1928. augusztus)

Gadányi Jenő festőművész (Budapest, 1896. március 28. – Budapest, 1960. február 29.)

Vaszary Mihály elsőszülött leánygyermek, Vaszary János legidősebb nővére, Katalin szigorú asszony volt, akit nem a művészetek iránti fogékonyságáról ismertek. Gadányi József budapesti hivatalnokhoz ment feleségül, akitől négy gyermeke született.⁴⁰ A második gyermek, Jenő tehetséges, a képzőművészetek iránt érzékeny fiú, aki nagybátyjához hasonlóan a festőművészi pályát választotta. Érdemes megemlíteni Jenő öccsét, a nálánál pár évvel fiatalabb Józsefet is, aki műgyűjtő volt és szerette a modern képzőművészetet. (8. ábra)

Szülei anyagi lehetőségeik szerint támogatták művészek készülő gyermeküket a pályakezdésben: „Jenőt a család véleménye nem érdekelte, ügyekben sem vett részt... Emberi vonatkozásban ez hiányt jelentett, ezáltal elkülönült, és magányos maradt... Mindannyian csodabogárnak tekintették, de szerették és törődtek vele – furcsa természetén semmi kivétnivalót nem találtak. Szülei és testvérei úgy gondoskodtak róla, mint egy kiskorú gyermekről. Képei miatt különösen édesapja sokat zsörtölődött vele: lássa be, így nem lehet festeni, mert nem lesz belőle semmi, ilyen műveken legfeljebb derülnek az emberek. Türelmesen és jóindulattal szólt hozzá – Jenő hallgatott, nem vitat-

kozott.”⁴¹ József nevű testvére szintén vonzódott a művészetekhez: ő volt az egyetlen, aki a családban értette Jenő művészi törekvéseit. Édesanyjuk a falon elhelyezett festményeket inkább a berendezéshez tartozó dísz tárgyaknak tekintette. Gadányi Jenő diákéveit az I. világháború szakította meg. 18 éves korában behívták katonának, katonaként megsebesült, maláriát kapott, ami egészségét élete végéig megviselte. Csak gyógyulása után érettségizhetett, ezután iratkozott be a Képzőművészeti Főiskolára. 1923-ban szerzett művészi és tanári diplomát. Mestere anyai nagybátyja, Vaszary János volt. Főiskolás kora óta, 1920-tól kezdve szerepelt kiállításokon. Képeit Rippl-Rónai javaslatára 1925-ben díjazta a Szinyei Társaság: ez volt Gadányi életében művészetének egyetlen és utolsó hivatalos elismerése. 1927-ben Párizsba utazott tanulmányútra, ahol a kor legnagyobb francia mestereinek munkáit eredetiben is láthatta. Párizsban unokatestvére, Vaszary Gábor fogadta, aki segítette eligazodni a nagyvárosban.

Gadányi 1926-ban egy társasági összejövetelen ismerkedett meg későbbi feleségével, Mallász Margittal (1903–1984). „Sokan voltunk fiatalok, hosszú asztal körül ültünk, könnyed, felületes hangon beszélgettünk érdektelen dolgokról. Az ósdi díványon, szüntelenül pipázgató házigazda mellett foglalt helyet egy nálunknál valamivel idősebb férfi. Nem vett részt a társalgásban,

⁴⁰ született: Lábod, 1859. november 17.

⁴¹ Gadányi Jenőné i.m. 87. o.

csak szűrös tekintetét járatta körbe. ... Miért nem ve-
gyül a többiek közé, miért tesz úgy, mintha felettünk
állna? ...Valami csodabogár lehet, állapítottam meg..
Vörösseszőke haja, átható tekintete, fürkésző magatar-
tása különösen hatott. Láttam, őt sem érdekelte a társa-
ság, csak ült szótlanul, elgondolkodva az öreg Radics
bácsi mellett.”⁴² Mallász Margit művelt, intelligens társ,
aki szívvel lélekkel a festő mellett állt nehéz éveiben is.
Két gyermekük született: Éva és Nóra. A család hosszú
időn keresztül jobbára Gadányi Jenő tanári fizetéséből
élt: a festő a fővárosi iparostanonc iskolában kapott
tanári állást. Szűkös anyagi helyzetükön a Gadányi csa-
lád alkalmoszerű segítsége jelentett némi könnyítést.
(9. ábra)

A 20–30-as években Gadányi szoros kapcsolatot ala-
kított ki a magyar művészet progresszív képviselőivel.
Kezdetben Kernstok köre és a „Nyolcak”, majd Kassák
folyóirata, a „Ma” köré csoportosuló konstruktív festők
képezik baráti körét. Különösen szoros kapcsolat fűzi
Kassák Lajoshoz, Vedres Márkhoz és Kállai Ernőhöz.
1929-től Drégelypalánkon töltötték a nyarakat, ahol a
Gadányi szülők családi házat vettek: a vidék motívumai
megjelentek képein is. Mivel szerette a környezetvál-
tozást, családjával viszonylag gyakran költöztek egyik
helyről a másikra: a Böszörményi úton, majd a háború
alatt az Orbánhegyi úton béreltek lakást. Gadányit a há-
ború alatt hadnagyként többször behívták rövidebb idő-
re katonai szolgálatra. A háború zaklatott éveiben – ha
tehette – a munkába menekült. Drégelypalánk nyugod-
tabb körülményei enyhülést nyújtottak maga és család-
ja számára.

A háború után a Művészeti Tanács támogatásával
Békásmegyeren kaptak házat: 1946–53 között – éle-
te egyik legtermékenyebb korszakában – ez a falusi
környezet ihlette a festő monumentális alakjait és táj-
képlátomásait. A falusias, vidéki környezet „kolosto-
ri magányosságában” festett vagy tevékenykedett a
házat körülvevő kertben. A második világháború utáni
szabadabb, optimizmustól duzzadó szellemi légkörben
rövid ideig úgy tűnt, Gadányi művészete elismerést
nyer: 1946. október 4-én az Iparművészeti Főiskolán
kapott tanári állást. A progresszív művészek egyik tag-
jaként csatlakozott az Európai Iskola művészcsoport-
hoz. 1947-ben a Művészboltban legújabb grafikáiból,
1948-ban az Ernst Múzeumban nyílt kiállítása. A jövő
biztatónak látszott, kiállításainak pozitív visszhangja
volt. Pályájának alakulását azonban kettétörte a kom-
munista hatalomátvételt követő új, dogmatikus művé-
szetpolitika. Mint „átkos nyugati formalistát”, állásából
egyik napról a másikra elbocsátották. Békásmegyeren
és Óbudán ajánlottak számára általános iskolai rajzok-
tatói beosztást. Három hónapos gyötrő tépelődés után
nyugdíjazását kérte. A főiskolai tanári állás elvesztése
után a következő újabb csapásként kellett megélnie az
újonnan szerveződő művészeti életből történő kitaszít-
ottságot. A Képzőművészek Szövetsége, mint „nyugati
orientációjú, dekadens festőt” nem vette fel tagjai közé,

9. ábra: Gadányi Jenőné Mallász Margit

és megszűnt számára a kiállításon való szereplés le-
hetősége is. „Minden erőmmel ellenálltam a szennyes
áradat sodrának, és elindultam a magamba fordulás
hét évig tartó, tövisekkel, szakadékokkal terhes útján”
– írta naplójában.⁴³ Az 50-es évek kitaszítottságában
a súlyos megélhetési gondokkal küszködött a család:
a művész Gádor István keramikus műhelyében óra-
bérért agyagvázák festésére kényszerült. 1953 nyarán
visszaköltözött családjával Budapestre. A Bartók Béla
úton, budai műtermében a munkába feledkezett. Ben-
sőségebb kapcsolat csupán néhány festőbarátjához,
Bene Gézához, Márffy Ödönhöz, Vaszkó Erzsébethez
fűzte. A művészetpolitikában 1956 után lezajló olvadás
hozza meg művészete számára az elismerést: elsőként
a 1957-es Tavaszi Tárlaton mutathatta be műveit, majd
némi kárpótlást jelentett az 1957-es műcsarnoki, illetve
1958-as kiállítása a pécsi Janus Pannonius Múzeum-
ban. Gadányi az 50-es évek második felében már sokat
betegeskedett: művészetének újrafelfedezését így nem
sokáig élvezhette: 1960. február 29-én hunyt el.

II. A Vaszary család és a színház

Míg a Gadányi család életében a képzőművészet,
három unokatestvére életében a színház és az ahhoz
kapcsolódó művészeti műfajok váltak meghatározó
tényezővé. Vaszary Mihály harmadik gyermekének csa-

⁴² Gadányi Jenőné i.m. 7. o.

⁴³ idézi: Gadányi Jenőné, 242.o.

10. ábra: A Vaszary testvérek: Vaszary Gábor, Piroska és János

ládja a színház vonzásában élt. Az idősebb **Vaszary Gábor** – nővérel, Katalinnal ellentétben – különös keveréke volt a művésznek és a civil embernek: „*kítűnően festett, jó zenész volt és nagyon szép verseket írt. Minden tudományhoz értett és borotvaéles ítélőképessége volt mindenféle helyzetben*”.⁴⁴ Sokoldalú, tehetséges ember, aki festett, rajzolt, szobrászkodott és írt. Noha nem beszélt, de nyolc nyelven értett, az egyetemen latinul vizsgázott és ámulatba ejtette a professzorait is. Eredetileg ő is papnak készült, később Budapest Főváros levéltárosa lett.⁴⁵ Legidősebb fia így emlékezett meg róla: „... a legnagyobb, a legnagyobb ember volt, akit valaha ismertem. Égvilágon mindenhez értett. Mi csak töredékei vagyunk.”⁴⁶ „*Mi hárman: Piroska, János és én csak kis forgácsai vagyunk apánknak, ennek a rendkívüli embernek. ... Franciául akkor tanult meg, amikor én Párizsban jártam. A hagyatékában találtam egy hozzám írt levelet; tökéletes francia nyelven írta. ... a szabad pályát, a művészetet adta fel cserébe és beállt az állam szolgálatába. Akkor a nyugdíj jelentette a biztonságot ...*”⁴⁷

⁴⁴ Vaszary Gábor: Az én oldalam, Film Színház Irodalom, 1940. július 4-10. 9. o.

⁴⁵ Kunffy i.m. 16. o.

⁴⁶ Rónay Mária: Négyszemközt Vaszary Gáborral in: Literatura, 1935. október 1. 289-291. o.

⁴⁷ Székely Molnár Imre: Interjú Vaszary Gáborral in: Nemzetőr, 1965. február hó, 5. o.

Vaszary Gábor felesége, Csipka Augusztina eredetileg színésznőnek készült. Állítólag szép pálya állt előtte, de Gábor féltékeny természete miatt visszavonult. A szülők összetett művészi hajlamait négy gyermekük közül három bizonyíthatóan örökölte. Gábor, János, Piroska és Kolos meleg, szerető családi légkörben nőtt fel. Színház iránti érdeklődésük korán kezdődött: a gyerekek az iskolai elfoglaltság helyett sokkal szívesebben foglalkoztak a játékkal, szabad csavargással, és legfőképp a színházzal. (10. ábra)

ifj. Vaszary Gábor író (Budapest, 1897. július 1 – Lugano, 1985. május 22.)⁴⁸

Vaszary Gábor elsőszülött gyermeke, ifj. **Vaszary Gábor** apjához hasonlóan több művészeti műfajban mutatott tehetséget. Eleinte a képzőművészet vonzotta: a gimnázium elvégzése után 1915–1918-ig a díszítőfestészetet majd a grafikát tanult az Országos Magyar Iparművészeti Iskolában. Ezt követően unokatestvére, Gadányi Jenő példáját követve a Szépművészeti Akadémiára iratkozott be rendkívüli művésznövendékként, amely a Magyar Képzőművészeti Főiskola jogelődje volt. Jellegzetes frivol humorával döntését így indokolta: „mert oda nem kell könyveket cipelni, sőt még dohányozni is

⁴⁸ Lövey Gábor: Vaszary Gábor élete és művészete. Budapest, 2002. nagymonográfia, 34. o.; A Vaszary Gáborral kapcsolatos dokumentumokat Lövey Gábor kutatásai alapján idézzük.

lehet”.⁴⁹ Tanulmányait kihagyásokkal tarkítva folytatta, így 1921 januárjában újra kellett kezdeni az iskolát. Balló Ede után mesterként nagybátyját, Vaszary János választotta – valószínűsíthetően családi nyomásra. A főiskolát azonban ezúttal sem fejezte be: a második évfolyam záró félévét már nem fejezte be. Az intézményesített tanulmányok egyre kevésbé voltak fontosak számára, időközben ugyanis elkezdődött szakmai pályafutása: 1919-től már több mint 40 budapesti lap számára készített karikatúrákat. Sikeres indulását jelzi, hogy 1920-ban 2.000 és 5.000 koronás pályadíjat nyert⁵⁰, majd 1921-ben a Szinyei-Társaság díjjal tüntette ki. Az Iparművészeti Múzeum mesekönyv-kiállításán díjat nyert és általános elismerés környékezte a Nemzeti Szalon egy kiállításán bemutatott mese-illusztrációit is.⁵¹

1924-ben rövid tanulmányútra indult Párizsba öccsével, Jánossal, és egészen 1932-ig élt a francia fővárosban. Eleinte karikatúrarajzolásból élt, de rákényszerült írói tehetségének kibontakoztatására is. Rendszeresen küldött Magyarországra a Nemzeti Újságnak tárcákat és karcolatokat, és „Párizsi pletyka” címen az Est-lapokban riport-sorozatot vezetett. Kezdetben szűkös körülmények közt élt. Unokatestvére, Gadányi Jenő 1927-es párizsi látogatása során találkozott vele. *„Együtt mentek a rue Bobillot-ban lévő szállodába. Furcsa, sőt kínos benyomást keltett Jenőben ez az elhanyagolt, piszkos hotel, ahol Gabi is lakott. Unokafivére anyjának írt leveleiben azzal dicsekedett, nagyszerűen megy sora, előkelő szállodában lakik. (...) Gabinak nem szólt, hanem indítványozta, menjenek valahová vacsorázni. A vendéglőben Jenő érdeklődéssel tanulmányozta az étlapot, amiből alig értett valamit, Gabi azonban jól tudta a francia nyelvet, és ismerte az ottani ételeket. A rendelés megtörtént, de csak Jenő részéről; Gabi savanyú arccal panaszkodott, rossz a gyomra, nem tud enni. De amikor Jenő kijelentette, öregem, ma az én vendégem vagy, kiderült, gyomrának semmi baja, csak a zsebe üres; úgy nekilátott a vacsorának, mintha már napok óta nem evett volna.”*⁵²

Vaszary Gábor 1925-ben vette feleségül Aimée Maria Louise Fontant-t, akinek alakját híres regényeiben (Monpti, Ő) megrajzolta. 1928-ban gyermekük is született, (Vaszary Gábor Claude Lajos József), aki korán meghalt. Gábor a 20-as évek végére sikeres rajzolóként már konszolidált jómódban élt. *„Negyvennégy újságban jelentek meg rajzaim, köztük a világ egyik legnagyobb lapja (Le Matin) az első oldalon hozott. Persze*

*a vicceket is én csináltam. Az első rajzomat két napig csináltam, később hatvan rajz és hatvan vicc lett a rekordom. Ettől is megundorodtam. Nem bírtam a szériázást. ...Egy barátom... egyengette az utamat, elvitt a nagy lokálokba, ahol megfestegtettem a nőket, akik a gazdag barátaikkal szórakoztak. Egyszer egy ilyen gazdag fráter azzal akart kifizetni, hogy nekem adja a legszebb nőt, akit kiválasztok...”*⁵³

11. ábra: Vaszary Gábor író

1932-ben tért vissza feleségével Magyarországra: pályafutásának legsikeresebb évei ezután következtek. Budapesten eleinte újságíróként dolgozott, majd 1934-től kezdve sorra jelentek meg regényei is. Első művével, a Monpti-val a legnépszerűbb írók közé került. (11. ábra) „Franciás” szellemű írásaiban több életrajzi mozzanatot dolgozott fel: műveiben szerepelt Gadányi Jenő is Cirigli Jenő néven. 1934 és 1948 között összesen két novelláskötete és tizenöt regénye jelent meg, melyeket többnyire maga illusztrált. Könnyed, vidám írásai rendkívül népszerűek voltak a polgári olvasóközönség körében s több kiadást is megértek. Regényeit gyakran ő maga illusztrálta. Rajzait biztos, lendületes vonalvezetés, a formák nagyvonalú, dekoratív leegyszerűsítése, továbbá frivol szellemesség jellemzik.⁵⁴ (12. ábra) Színpadra írt vígjátékait 1935-től mutatják be a fővárosi

⁴⁹ Rónay: Négy szemközt Vaszary Gáborral in: Literatura, 1935. október 1., 289-291. o.

⁵⁰ Képes Mozgóvilág, 1920. június 13.; Pályanyertes grafikusok, Magyar Iparművészet, 1922. 4-5. o.

⁵¹ Nemzeti Szalon, 333. kiállítás, Díjazott művészek 1925. március, 15-29. o. AS Szinyei Merse Pál Társaság által díjazott művészek kiállítása; *Ki-kicsoda? (Kortársak Lexikona)*, Budapest, Béta Irodalmi Részevénnytársaság, 1937., 882-883. Magyar Iparművészet, 1922. 4-5. o. Ebből az időből a következő meseillusztráció ismertek: 1918: A kis Peti (gyermekmese); 1923: Kelemen Andor: Meseréten (gyermekversek, mesék); 1924: Blaskó Mária: A kiskirály (ifjúsági elbeszélés) idézi: Lövey Gábor i.m. 24. o.

⁵² Gadányi Jenőné i.m. 67. o.

⁵³ Székely Molnár Imre: Interjú Vaszary Gáborral, Nemzetőr, 1965. február hó, 5. Idézi Lövey Gábor i.m. 26. o.

⁵⁴ *Monpti*. Téka Könyvkiadó, Budapest, 1988. A művész 26 illusztrációjával; Ö. Helikon Kiadó, 2006. A szerző 8 illusztrációjával.

12. ábra: Vaszary Gábor illusztrációja az „Ó” c. regényéhez

színházak. Darabjait többnyire öccse, a szintén író (és színiigazgató) János rendezte, és a Vaszary-fivérek műveiben rendszeresen szerepelt Piroska húguk, valamint János felesége, Muráti Lili is. Gábor színészként is bemutatkozott, Ráday Imre főszerepét vette át az Új Színház **A férfi ingtag** című bohózatában, de foglalkozott zeneszerzéssel, díszlettervezéssel, sőt belekóstolt a rendezői, színikritikus munkába is.⁵⁵

Gábor magyarországi pályafutását a II. világháború törte meg. Noha távol tartotta magát az aktív politizálástól, morális kötelezettségének érezte, hogy a maga módján segítsen a bajba jutottakon: a háború utolsó időszakában sokakat mentett meg a deportálástól és nyilas üldözés elől.⁵⁶ A Magyar Nemzetben közölt cikksorozatában ironikus és kemény hangon bírálta a „fajvédőt”, nyilas-barát politika által kultivált Kiss Ferencet, a zsidótörvény végrehajtására megalakult Színművészeti és Filmművészeti Kamara elnökét.⁵⁷

Sajátos helyzet, hogy Vaszary Gábort sem a náci, sem a későbbi kommunista művészetpolitika nem kedvelte. Műveinek közlését 1945 után az új hatalom tiltotta. „A Magyar Nemzet ... cikket kért tőlem ... de mikor az elsőt beküldtem, azt üzenték vissza, hogyha ezt közölnék, kétezer évi fegyház járna érte. ... A másikonál viszont már le akartak tartóztatni ezért a mondatért: *Akik azelőtt a zsidókat verték, ugyanazok verik most a keresztényeket.*”⁵⁸ 1946-ban házassága is felbomlott, felesége röviddel ezután elhagyta az országot.

⁵⁵ Vaszary Gábor. Marica drága in: Színházi Élet, 1935., 42. szám, 30-32. o.

⁵⁶ Passuth László: Gyilokjáró (regény, az önéletrajz 3. kötete), Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973. 403. o.

⁵⁷ Lövey Gábor i.m. 29. o.

⁵⁸ idézi Lövei Gábor i.m. 32.o.

A kilátástalannak tűnő jövő elől Vaszary Gábor az utolsó pillanatban, 1948 áprilisában osztrák filmesek meghívására, legális útlevél birtokában külföldre távozott.

Élete az emigrációban nyugtalanul, folyamatos utazgatásokkal telt, melynek során könyvei kiadását és színdarbjainak bemutatóit szervezte. 1949-től Németországban, Hamburgban élt. 1952 májusától 1953 januárjáig rövid időre a Szabad Európa Rádió munkatársa volt. Utána a svájci Tessinben telepedett le. 1952. október 27-én Párizsban már magyar menekültként regisztrálták őt és feleségét, akivel 1956. április 7-én újból összeházasodtak. Az 50-es években meglátogatta testvéreit, az ekkor már Spanyolországban élő Jánost és a Caracas-ban élő Piroskát. Húgával Kanadában és az Egyesült Államokban emigrációs magyarok előtt lépett fel. Hosszú, éveken keresztül tartó zaklatott hányódás után 1961-ben feleségével a svájci Luganóban telepedtek le. (13. ábra)

Vaszary Gábort – sok más művészhez hasonlóan – az emigrációt követően kizárták a magyar szellemi életből. Noha folyamatosan dolgozott, könyvei nem jelenhettek meg Magyarországon. Az emigrációban működő magyar kiadók (Kárpát, Pannónia, Amerikai Magyar Kiadó) több régi sikerkönyvét kiadták, míg újabb írásai nagyobb példányszámban németül és más nyelveken láttak napvilágot. A 80-as években még mindig aktív: a cleveland-i magyarok irodalmi, művészi és tudományos életének egyik fóruma, az Árpád Akadémia irodalmi fősztálya számára dolgozott. Tagja volt a PEN Club németországi tagozatának és bestsellereivel folyamatosan nemzetközi sikereket ért el. Munkásságának utolsó

13. ábra: Udvary Pál Vaszary Gábor portréja

nagy elismerése volt, hogy a cannes-i filmfesztivál vezetősege tiszteletbeli taggá választotta.⁵⁹ Életének utolsó éveit ismerősöktől és rokonoktól elzárkózva, megkeseredetten élte. Hosszas betegeskedés után 1985. május 22-én hunyt el.

Vaszary János színikazgató, író, rendező, színész (Budapest, 1899. január 10 – Madrid, 1963. november 25.)⁶⁰

Vaszary Gábor öccse, Vaszary János tehetséges és sokoldalú színházi ember, akinek szintén hányattatott sors jutott. Az elemi iskola elvégzésével a II. kerületi Királyi Egyetemi Katolikus Főgimnázium tanulója. Tizenhét éves korában önként vonult be katonának. Agimnázium után elkezdte a jogi egyetemet, de a színészi pálya iránti vonzalma miatt tanulmányait abbahagyta.⁶¹ János gyermekkorától kezdve bevonta testvéreit a színház iránti szenvedélyébe. „... egyikünk sem járt valami szívesen iskolába... Ahogy múlt az idő, János testvérem egyre okosabb lett és rájött arra is, hogy a színészeknek... nincs szükségük iskolai képzettségre. Nyomban összeültünk és megírtunk egy öt felvonásos drámát, amit egy szép délután, amikor szüleink nem voltak otthon, elő is adtunk. (...) Piroskát egy megtért fegyenc szerepében [meg] kellett nyírunk, Kolos öcsémnek pedig, aki egy agg misszionárius szerepét alakította, anyám ezüstrókjából nyírtunk ki megfelelő őszülő szakállt. A ragasztószert, amivel a szakállat megörzítettük, oly undorítóan jól ragadt, hogy Kolost később a legjobb akarattal sem sikerült szakálltalanítani”. „Szegénynek ilyen szakállasan kellett bevárnia apánk hazatértét, akinek úgy kellett előbb bemutatni saját ezüstszakállas gyermekét, hogy aztán az abszolút felismerhetetlenségig összepofozza.”⁶² Egy másik alkalommal édesapjuknak egy jótékonyági előadásra darabot kellett írnia. Mivel nem ért rá magát a darabot megírni, elmesélte a nyolc-tíz éves gyermekeinek, akik megrendezték és a Várszínházban hibátlanul eljátszották azt.⁶³ A teendők megosztása során – akárcsak későbbiekben – gyakran a rendező szerepe jutott Jánosnak.

Vaszary János először Rákosi Szidi színésziskoláját látogatta. „... fantasztikus memóriája volt; négy-öt szakos verset egyetlen olvasásra elmondott hibátlanul”.⁶⁴ Színészi pályáját a Magyar Színházban kezdte 1920-ban, de Új Színházban (1920) és a Belvárosi Színházban (1923) rendezőként és színészként is részt vett kísérleti színházi előadásokon. 1924-ben a francia

bohózatokra szakosodott Vígszínház-ban rendezett. Ugyanebben az évben Gábor bátyjával közösen indultak ki tanulmányútra Párizsba – eredetileg csak 14 napra. A rövid utazásból hosszabb tartózkodás lett: János színházi rendezést tanult a Sztanyiszlavszkij módszerét követő Georges Pitoëffnél, és közben az Est c. lap párizsi tudósítója volt. Párizsban Magyar Kamara Társulat néven 1925-ben színházi vállalkozást is alapított. 1926-ban rendezőként visszaszerződött a budapesti Belvárosi Színházhoz. (14. ábra)

14. ábra: Vaszary János színházigazgató

A vígjátékokra specializálódott Vaszary későbbiekben is magánszínházaknál vállalt munkát, melyek a nehéz időket könnyebben vésztették át. Általában rövidebb, egy-egy éves időszakokra kötött szerződést: 1927–1929 között a műsorpolitikáját vígjátékokra alapozó Magyar Színházban rendezett, majd 1932 őszétől a Terézkörúti Színpad művészeti vezetője. (A Terézkörúti Színpad a két világháború közti, csaknem másfél évtizedig tartóvirágkorában a Nagy Endre és Salamon Béla nevével, majd Vadnai László népszerű Hacsek és Sajó dialógusával sikerre jutó pesti kabarék legnívósabb műsorait játszotta.) 1933–34-ben a Fővárosi Operettszínházban, 1936-ban a Nemzeti Színházban is rendezett. Munkásságának legfontosabb korszaka az Andrássy úti Színház társulatához fűzi, ahol 1941–1944 között volt igazgató.⁶⁵ A színházépület Budapest egyik jelen-

⁵⁹ Lövei Gábor i.m. 33. o.

⁶⁰ Rónai Zoltán: Nem tudok élni nélküled, Thália. Vaszary János az emigrációban. Új Horizont, XXVI. évf. 2. szám, 72. o.

⁶¹ Vaszary János által kitöltött kérdőív, Országos Színháztörténeti Múzeum, 77.126. o.

⁶² Vaszary Gábor: Gyerekkor in: **Kain**, Budapest, Nova, 1942., 124–127. oldal in: Lövei Gábor i.m. 18. o.

⁶³ Rónay: Négyszemközt Vaszary Gáborral in: Literatura, 1935. október 1. 289–291. o. in: Lövei Gábor i.m. 19. o.

⁶⁴ Székely Molnár: Interjú Vaszary Gáborral in: Nemzetőr, 1965. február hó, 5. o.

⁶⁵ Magyar Színházművészeti Lexikon, Akadémia Kiadó, Budapest, 1994; Vaszary 1939-től 1941-ig a Magyar Színházban és Andrássy Színházban főrendező, majd. A 6.020/1941. M. E. számú kormányrendelet arra kötelezte a budapesti színházépületek tulajdonosait, hogy színházukat annak a pályázónak engedjék át, aki a fővárostól a helyiségre színháznyitási engedélyt kapott.

tős színházi vállalkozó családjának, Wertheimeréknek tulajdonában volt, akik a zsidótörvények következtében 1941-ben kiszorultak a színházi életből.⁶⁶ Az új igazgatói pályázat benyújtására állítólag maga Wertheimer Elemér kérte meg Vaszaryt, akinek később ezt a szemére vetették.⁶⁷

Az 1920-as, 1930-as években a főváros színházi életét a válságok és a csődök jellemezték. A gazdasági válság megrendítette a közönséget, a mozi, majd a hangosfilm és a rádió gyors elterjedése megszüntette a színházak kivételezett helyzetét. A magánkézben levő színházépületekben különböző társulatok, vállalkozások váltották egymást. Műsorpolitikájukat egyértelműen a közönségigény határozta meg, ugyanis folyamatos telt ház nélkül elképzelhetetlen volt a talpon maradás. Üzleti vállalkozásokként kabaré, revü és varieté műsorok keveredtek egész estés színdarabokkal. A nézőszámért folyó versenyben az győzött, aki új, eredeti és vonzó árut kínált, vagyis aki a szórakoztató, lehetőleg zenés műveket részesítette előnyben, és elfogadta a sztárkultuszt. Vaszary János – alkalmazkodva a körülményekhez, – jó érzékkel tudta kiaknázni a sokirányú tehetségében rejlő erőt és a családi kapcsolatait is. Társulata megszervezésekor elsősorban a már ismert színészekre számított, de felkarolta a pályakezdő ifjú tehetségeket is. Általában felesége, Muráti Lili kapta a női főszerepeket; testvére, Vaszary Piroska az asszony- és anya-, illetve a komikai szerepeket; míg öccse, Gábor írta a színdarabokat. János maga számára tartotta fenn az előadások rendezését. (A Színház önálló működése alatt mindössze egy alkalommal engedte át e feladatot.) Az Andrassy színház eredeti profilján nem változtatott: hazai és külföldi vígjátékokból, boházatokból és kabaréból állította össze a repertoárt. A színházi élet háborús években történő fellendülése kedvezett a könnyedebb műfajú előadásoknak, melyet jó szervezőkészséggel és tapasztalattal használt ki, és növelni tudta a bevételeket. Vaszary felismerte a háborús témában rejlő lehetőséget is. A színház történetének legnagyobb sikerét az *Egy nap a világ* c. darabjával aratta, melyben a világháború által szétdőlt emberi kapcsolatokat ábrázolta.⁶⁸ (15. ábra) Az általa vezetett intézmény a színházak között élénkülő versenyben, a körülmények ellenére talpon maradt, míg 1944 tavaszának háborús eseményei, a német megszállás és az egyre magasabbra szökő infláció véget nem vetett a színházi konjunktúrának. Az utolsó előadásra 1944. december 22-én került sor, majd a karácsonyi szünet után, a főváros ostroma miatt, végleg bezárta kapuit a színház.⁶⁹

⁶⁶ A 6.020/1941. M. E. számú kormányrendelet arra kötelezte a budapesti színházépületek tulajdonosait, hogy színházukat annak a pályázónak engedjék át, aki a fővárostól a helyiségre színháznyitási engedélyt kapott.

⁶⁷ Cenner Mihály: Beszélgetés Muráti Lilivel. 1990. máj. 17. Országos Színház-történeti Múzeum, HK 424, HK 425.

⁶⁸ A darab bemutatója 1942. december 12-én volt Páger Antal és Muráti főszereplésével.

⁶⁹ Galgovics Tamás: Az Andrassy Színház. Magyar Színház-történet, 1920-1949. 2008. július 1-én 13.00-kor: <http://tbeck.beckground.hu/szinhaz/htm/12.htm> weboldalon.

15. ábra: Muráti Lili és Páger Antal az *Egy nap a világ* c. előadásban

Vaszary sokoldalú tehetsége az akkoriban fellendülő magyar filmipar területén is megmutatkozott. Tapasztalatait a filmkészítésben nem csak a rendezésben, hanem forgatókönyvíróként és dramaturgként is kamatoztatta. 1937 és 1943 között sikeres vígjátékaiból, forgatókönyveiből nyolc filmet forgatott - köztük volt az *Egy nap a világ*-ot is. A Vaszary által írt, rendezett színművek és filmek állandó főszereplője volt felesége, Muráti Lili volt.

Muráti Lili színésznő (Nagyvárad, 1912/1914. július 22 – Madrid 2003. április 16.)⁷⁰

Muráti Rákosi Szidi színésziskolájában tanult Tolnay Kláirival, Mezey Máriával és Turay Idával egyidőben. Tehetségét Bárdos Artúr fedezte fel, aki egy lebetegedett színész helyére keresett beugró színésznőt: Zilahy Lajos Tűzmadarában debütált Budapesten 16 éves korában. A harmincas évektől jelentős sikereket ért el a magyar színpadokon és filmekben. Az 1935-ben forgatott *Csúnya lány* c. filmben játszotta első főszerepét.

⁷⁰ Születésének pontos dátuma ismeretlen. Szabó G. László: *Magával vitte minden titkát*. Új Szó, Szlovákiai magyar napilap, 2003. 04. 23. 7. ; Magyar Színházművészeti Lexikon, Akadémia Kiadó, Budapest, 1994;

16. ábra: Muráti Lili

A 30-as évek végén a színpadi játék hozta össze Vaszary Jánossal, akivel 1941 tavaszán házasodtak össze.⁷¹

Muráti saját bevallása szerint teljes mértékben férjének köszönhetette sikereit. A Vaszary által írt darabokban a helyzetkomikum mindig Muráti megjelenéseire volt felépítve.⁷² Vaszary vezette be a vígjátékok világába, és az ő segítségével formálta ki az általa képviselt önálló, fiús és sportos női karaktert is. Az édeskés naiva szerepkörével szakítva a határozott, kissé kacér és nagyon tudatos fiatal lányt alakította, aki minden helyzetben fel találja magát és mindent problémát meg tud oldani. (16. ábra) „A döntő benyomásom az volt róla, hogy egész lényében van valami érdes, újszerű, mai vagy holnapi, vagy ha úgy tetszik: up to date furcsaság, a mai írónak ilyen alakokat kellene megírniuk”.⁷³ A korabeli társasági lapok sokat foglalkoztak vele: igazi sztár volt, akiről a közönség megtudhatta, hogyan mossa a haját, hogy gyengébb tenisz-játékos, mint a férje, Vaszary János, de még az is publikussá vált, hogy Muráti és Vaszary külön-külön lakásban laknak, mert szerintük a jó házasság titka az, hogy csak addig tartózkodjanak egy fedél alatt, amíg jól érzik magukat egymás társaságában. Muráti Lili rengeteget sportolt: úszott, lovagolt, teniszezett, autózott és motorozott – szinte minden létező sportot űzött, ami a kor divatja volt. Amikor 1933-ban megjelent a két-

részes fürdőruha Budapesten, a sportos eleganciájáról híres színésznő az elsők közt vette fel, Magyarországon ő hozta divatba a pöttyös nyári kalapot és neki volt a legnagyobb miniszoknya-gyűjteménye is.⁷⁴

Az 1944-es őszén történt nyilas hatalomátvétel után a házaspárról sokféle mendemonda járta. „Negyvenötben már tele volt az ország mindenféle szóbeszéddel. Rettenetes cikkek jelentek meg rólunk. Janinak három színház játszotta a darabjait, filmdirektor volt, és ő írta a legjobb forgatókönyveket, Németországban is elismerték. Mivel az én pályám is magasra ívelt, irigyeltek bennünket. Rólam előbb azt terjesztették el, hogy gyűlölöm a zsidókat, aztán amikor jöttek a nyilasok, két újság is azt próbálta bebizonyítani, hogy egy Lévai nevezetű zsidó ügyvéd lánya vagyok. Szegény édesanyám... én csak őt sajnáltam, őmiatta éreztem kellemetlen helyzetben magam. Ő ugyanis soha az életben meg nem csalta az apámat.”⁷⁵ Muráti Lili állítólagos zsidó származását illető találgatások ugyanúgy kényelmetlen helyzetbe hozták őket, mint a nyilas diktatúra propagandafogása, melyben Szálasi és a magyar színművészek jeles alakjainak (Szelezky Zita, Páger Antal) találkozásáról tudósítanak a Sándor palotában.⁷⁶ A korabeli híradófelvétel tanúsága alapján Muráti Lili volt, aki Vaszary Jánost Szálasi Ferencnek bemutatta.⁷⁷

1944 karácsonyán a házaspár Budapestről vidékre menekült az orosz csapatok elől. Kilenc hónapon keresztül bujkáltak vidéki birtokaik közelében, és eközben sok hányattatáson estek át. „Karácsony napja volt, a bátyám telefonált, hogy azonnal menjünk, mert jönnek az oroszok. Úgy emlékszem, huszonöt kilométer lehetett már mögöttünk, amikor sehol semmi, egyszer csak lerobbant a kocsink, és kész, nem mozdult többé. Akkor jöttek a katonák, megfogták és félretolták, mi meg gyalog mentünk tovább, de nem sokáig, mert fáztunk és sötét volt. A Hűvösvölgyben fogtak el bennünket először. Falhoz állítottak az oroszok, aztán pincébe zártak, majd kihallgattak, de hogy durvák lettek volna hozzánk, azt nem mondhatom. Még a kihallgatások sem jelentettek különösebb lelki tortúrát. Kilencszer fogtak el bennünket, de sohasem bántottak. Akkor aztán elmentünk vidékre, a birtokunkra. Ott akartunk meghúzódní, csak hogy a gazdatiszt már bent ült a házunkban, úgyhogy máshol kellett helyet találnunk. Kilenc hónapot töltöttünk a szomszédos birtokon, én ott szántottam, vetettem, libákat tömtem. Fent laktam egy félig lebombázott istálló padlásán, aminek az volt a nagy előnye, hogy senkinek eszébe nem jutott, hogy ott bujkálhat valaki. Aztán a férjem azt mondta: – Hova megyünk? Nem tudom! – válaszoltam neki, s indultunk is vissza Pestre...”⁷⁸ 1945-ben tértek vissza Budapestre, ahol mint a fasiszta kultúrpolitika támogatóit, letartóztatták

⁷⁴ Egyed Zoltán: *Színházi levél*. Film Színház Irodalom, 1941. július, 18–24. 3.

⁷⁵ idézi Szabó G. László in: Új Szó. 2003. 04. 23.

⁷⁶ Molnár Gál Péter: *A Páger-ügy*, Budapest, Pallas Lap- és Könyvkiadó, 1988. 219.

⁷⁷ Vinkó József: *Vaszary Gábor meséi – Egy legenda és ami mögötte van*. in: Rádió- és Televízióújság, 1988. május 2-8. 7. o.

⁷⁸ idézi: Szabó G. László in: Új Szó. 2003. 04. 23.

⁷¹ M.G.P.: Muráti Lili úgy 85 éves. Népszabadság 1999. július 22.

⁷² Cenner Mihály i.m.

⁷³ Bárdos Artúr: *Játék a függőnyről*, 1942.

őket. Megjárták a hírhedt Andrassy út 60. börtönépületét is, ahol felváltva vallatták őket. Legendaszámba menő történet, hogy Muráti Vaszary Jánosnak dalban énekelte el azt a vallomást, amit az oroszoknak tett, mert nem találkozhattak. „...*rengetegszer fogtak el bennünket az oroszok, hol engem, hol a férjemet... Minduntalan kihallgattak, s összeegyeztették az elmondottakat azzal, amit a másikkunk vallott. S ha véletlenül volt köztük valamilyen eltávolodás, akkor ordítottak. Egyébként semmi különös nem történt... Végül énekelve „mondtam el” Janinak, mi hangzott el a kihallgatáson, hogy tudja, pontosan mit kell vallania. S persze az orosz örök azt hitték, valamilyen sláger énekelek...⁷⁹* Több menekülési kísérlet és le tartóztatás után 1946. júniusában hagyták el végleg az országot. „*Mi itt voltunk 46-ig. Miután annyi rosszat írtak rólam, a Jani azt mondta, gyerünk, neked nem terem virág.*” Az emigrációval hazai megítélésük megpecsételődött. Mindkét művészt börtönbüntetésre, vagyoneklobzásra és állampolgárságtól való megfosztásra ítélték.

Vaszary János és Muráti Lili első útja az emigrációban Ausztriából Münchenbe majd Franciaországba vezetett, ahol ismerőseik segítették őket. Párizsban hadifogságba esett korábbi inasuk, Lucien tartotta el őket. A letelepedési engedélyt nem kapták meg, így a kiutasítás után kényszerűségből egy normandiai kis faluban húzták meg magukat kilenc hónapon keresztül egykori magyarországi birtokaik vezetője, Pierre jóvoltából. Ismerték a falu polgármesterét, aki naponta huszonnégy órával hosszabbította meg az ott-tartózkodási engedélyüket. Egy magyar barátjuk, bizonyos Kopits professzor összeköttetésére révén vált lehetővé számukra, hogy a franciaországi hányódás után Spanyolországban települjenek le. Párizsból az első osztályú vonaton utaztak a határig, mert a másod és harmadosztályon a francia hatóság figyelte a menekülteket. A végállomástól a határig gyalog mentek, és a földön fekvéssel kellett kivárni a pillanatot, hogy átjussanak. Baszk csempészek segítségével, gyalog jutottak át a lezárt határon, és mezítláb, egy szál ruhában érkeztek San Sebastianba, ahol Vaszaryt egy baszk orvos ismerőse várta. 1947-ben egy madridi sétány alkalmával tűnt fel egy színházi plakát, melyen Vaszary János Angyalt vettem feleségül c. színdarabjának premierjét hirdették.⁸⁰ „*Csak a kakasülőre tudtunk jegyet venni, ám az első szünetben elterjedt, hogy a darab magyar írója itt van, s az előadás végén ezt az igazgató be is jelentette. Tomboló lelkesedés fogadott bennünket.*” Az előadás impresszáriója Vaszaryt íróként foglalkoztatta, és neki köszönhetően Muráti Lili fél évvel később szerephez jutott. Az első években csak törte a nyelvet, de a szerepei kifejezetten erre épültek. (francia szobalány, orosz nagyhercegnő)⁸¹

⁷⁹ Cenner Mihály i.m.

⁸⁰ Rónai Zoltán: Nem tudok élni nélkülöd, Thália. Vaszary János az emigrációban. Új Horizont, XXVI. évf. 2. szám, 71. o.

⁸¹ A színház tulajdonosainak párizsi tartózkodása alatt Muráti a piramidonnát helyettesítette. Vaszary ötlete volt, hogy a Barbara c. darab amerikai filmsztár szerepét az akcentussal beszélő magyar színésznő játssza. Lengyel Menyhért Ninocskája volt az utolsó darab, amelyben akcentusa lehetett, utána már spanyol szerzők darabjaiban lépett színpadra.

A száműzetés első éveit természetszerűleg az új környezetbe való beilleszkedéssel és egzisztenciateremtéssel teltek. A publikálási lehetőségek az 50-es évek elején meglehetősen rosszak voltak. Az írói munkából való megélhetésre legfeljebb azok gondolhattak, akik rádióhoz szegődtek el, mert azokon kívül nem volt intézmény, amely magyar írókat foglalkoztatott volna. Az emigrációs sajtó bevételei olykor a nyomtatási költségeket sem fedezték, a szerzők és szerkesztők sokszor ingyen munkát végeztek. „*Az írók munkáját a külföldi magyar folyóiratok és lapok nem fizették meg. Kezdetben kiadók sem léteztek, ami meg mégis volt, ugyanolyan alkalmi társulásnak bizonyult, mint a lapok és folyóiratok. Magyar írónak tehát csak kevés megjelenési lehetősége volt és ha munkáit ki is nyomtatták, pár száz olvasónál többre e kezdeti időkben aligha számíthatott. Nagyobb közönség csak azoknak jutott, akik rádiónál dolgoztak. Ez a magyarázata annak, miért választották oly sokan az írók közül a mikrofon nyilvánosságát, akár fő kereseti forrásként.*”⁸² Muráti Lili és Vaszary János számára az első időszakban a Madridi Magyar Rádió is lehetőséget nyújtott. A Spanyol Nemzeti Rádió (RNE) 1949 januárban indult magyar adása 1975 karácsonyáig működött. A rádió műsorpolitikája társadalmi kérdésekben keresztény konzervatív és radikálisan antikommunista volt. A kezdeti években Vaszary külső munkatársként, Muráti Lili 1948–50-ig a magyar adások bemondójaként dolgozott itt.

Muráti Lili idővel saját társulatot alapított. 1950–63 között társulatával járta a spanyol színpadokat, 1966-ban Argentínában is vendégszerepelt. Vaszary János az együtt töltött évek során mintegy ötven színpadi szerepet írt neki. A színésznő Spanyolországban jellemzerepekben és komikai szerepkörben is sikeres volt, és emellett számos filmben játszott. Legismertebb közülük a Doktor Zsivago, ahol Omar Sharif partnereként volt egy jelenete. Vaszary Jánossal életük végéig Madridban éltek, ahol néha meglátogatta őket a másik két Vaszary: Gábor és Piroska. Vaszary János 1963. november 27-én rákbetegségben hunyt el. Házaságukból gyermek nem született. Muráti Lili Vaszary temetése után még egyszer férjhez ment: második férje Dóra Sándor nemzetközileg elismert sportlövő és mezőgazdász volt.⁸³ A színésznő 2003. április 16-án hunyt el Madridban, de előzőleg a 70-es évek közepétől több alkalommal járt Magyarországon, és megélhette színészi munkásságának elismerését is.

Vaszary Piroska (Bp., 1901. máj. 19. – Palma de Mallorca, 1965. okt. 2.) színésznő

A Vaszary család másik jól ismert színész tagja a harmincas-negyvenes évek népszerű komikája volt. 1920-ban végzett Rákosi Szidi színésziskolájában, és újpesti pályakezdése után 1921-től Bárdos Artúr szerződtette

⁸² Borbándi Gyula: Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia. Mi-kes International Hága, Hollandia, Budapest, Magyarország, 2006. 95. o. OSZK,

⁸³ (Bp., 1905. febr. 24. - Gödöllő, 1986. jún. 8.)

17. ábra: Vaszary Piroska

a Belvárosi Színházhoz. A későbbi években egymással párhuzamosan több színházban is játszott: a fővárosi magánszínházaknál ugyanúgy, mint az állami nagyszínházakban. 1922–1924 között a Magyar, az Andrásy úti és a Belvárosi Színház, 1924–25-ben a Vigszínház, 1925–26-ban a Renaissance, a Belvárosi és a Vigszínház, 1926-tól a Nemzeti Színház szerződtette, de párhuzamosan játszott az Andrásy úti Színházban és a Teréz-körúti Színpadon is. 1936-tól ismét a Magyar Színház tagja, ahol 1939-től rendezőként dolgozott bátyja is. Vaszary János igazgatósága alatt 1942–1944 között az **Andrásy Színházhoz** szerződött, de másutt is fellépett.

A színház mellett némafilmekben és számos hangosfilmben is játszott, így a 30-as, 40-es években mintegy 100 filmben láthatta a közönség. Színházi és filmes szerepeiben általában a komikai szerepkört formálta meg. Vénkisasszony, házsártos nagynéni, anyós vagy feleség szerepeiben ugyanúgy népszerű volt, mint a kabarékupléival. (17. ábra) Noha elsősorban a komikai szerepekben volt általánosan elfogadott, hitelesen alakította a fiúszerepeket is. Kitűnő érzéke volt a karikírozás, a groteszk iránt, ez adja meg kamaszabrázolásainak sajátosságos színét is. Kivételes tehetsége megmutatkozott MórícZ Zsigmond Légy jó mindhalálig c. darabja hősnéjek, Nyilas Misi alakításában. Az író így emlékszik vissza az alakításra: „... Budapestben lány játszott, a csodálatos Vaszary Piri. Nyolcvanszor játszott el s mindig telt ház előtt, vagy ötvenszer kint volt a tábla, hogy minden jegy elkelt. Ilyen eset csak egyszer történhetik egy író életében, hogy a közönség ilyen

őszintén érdeklődik egy írónak egy élménye iránt. ... Pesten sohasem bírtam egy negyedóránál tovább bent lenni az előadáson, mert rögtön elfogódott a szívem és könny facsarodott s menekülnöm kellett a múlt víziói elől. Oly tökéletes volt az előadás, hogy visszaéreztem magamat a múltba s nem bírtam a fájdalmat.”⁸⁴ Vaszary Piroska örökölte a Vaszaryk írói vénáját: rendkívüli sokoldalúságának bizonyítéka, hogy a színészi játék mellett rendszeresen írogatott kis tárcákat, visszaemlékezéseket társasági lapokba.⁸⁵ Érdekesség, hogy bevallása szerint csak komoly könyveket olvasott. Wells, Stefan Zweig és Axel Munthe voltak a kedvencei, de Thomas Mann is lenyűgözte.

Háromszor ment férjhez: először 1928 májusában Feld Andor nagyiparoshoz, majd tőle elválva 1929 júniusában Horváth Árpád, a Nemzeti Színház rendezőjének felesége: ez a házasság is mindössze háromnegyed évig tartott.⁸⁶ Harmadik férje Bodócsy Endre, színházi orvos, akitől két gyermeke született.⁸⁷

Az 1944 őszi történet nyilas hatalomátvétel után, a közelgő front elől az Andrásy Színház társulatának egy része emigrált, köztük Vaszary Piroska is, aki 1944 decemberében hagyta el az országot Ausztrián keresztül. Az emigráció első évét Bajorországban, a pockingi menekülttáborban töltötte el. A németországi menekülttáborokban a nehéz körülmények között többen próbálkoztak színházalapítással: az első nyugati magyar színház itt, a pockingi táborban működött 1945–1946-ban. Estéről estére megtöltötte a közönség a nézőteret, hogy élvezze a színészek erőfeszítéssel és lelkesedéssel előadott produkcióját. Nem egy darab 50–60 előadást is elért. A színház sztárja Vaszary Piroska volt. A pockingi tábor 1946 őszi feloszlott, a színház bezárta kapuit, a felszerelést ott kellett hagyni a tábor új lakóinak. A társulat tagjainak nagy része visszatért Magyarországra, a többiek szétszóródtak a világban.⁸⁸

A nyugatra menekült színészek Európa különböző országaiban és városaiban várták, hogy rendeződjenek a helyzetük. Magyar színház alapításának igényével sokan Argentínába vándoroltak ki, köztük Páger Antal és felesége, akik 1948. június 12-én alapították meg a *Magyar Színjátszó Társaságot* buenos aires-i lakásukon.⁸⁹ Vaszary Piroska, aki családjával csak később települt Argentínába, 1948. novemberben csatlakozott hozzájuk. A Magyar Színjátszók Társaságának olyan neves tagjai voltak, mint Szeleczy Zita és Páger Antal. Igényes

⁸⁴ MórícZ Zsigmond: Mai napok. Szeged, szeptember 29.

⁸⁵ Vaszary Piri a 30-as években a Színházi Élet gyakori szerzője volt. Tárcáiban gyermekkori élményeit is gyakran felidézte. Színházi Élet, 1935. április 21–27. 17. sz. 50–53.o.

⁸⁶ Magyar Színházművészeti Lexikon, Akadémia Kiadó, Budapest, 1994.; A Nemzeti Színház, majd a Vigszínház rendezője. Molnár Gál Péter: Horváth Árpád legendája, Kritika, 2001. november

⁸⁷ Bodócsy Piroska (sz: 1933. ápr. 26.) és Endre (sz. 1942.).

⁸⁸ Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945–1985. OSZK Magyar Elektronikus Könyvtár

⁸⁹ Magyar Színházművészeti Lexikon, Akadémia Kiadó, Budapest, 1994.; Bodó Ibolya: A diaszpóra színháza, hálózati dokumentum, 2008. július 1-én 13.00-kor <http://tbeck.beckground.hu/szinhaz/html/intezmentortenet.htm> weboldalon.

programot állítottak össze, és éveken keresztül tartós magyar színházi életet teremtettek az argentin fővárosban. A társulat 1954-ig dolgozott együtt, majd útjaik kettéváltak: 1955-ben szűntek meg. A társulat belső vitáit részben Szeleczy és a többi tag között kialakuló szemléleti különbözőség okozta. Szeleczy, a Nemzeti Színház egykori tagja, kizárólag magyar klasszikusokat akart játszani, míg a többiek, akik a magánszínházak egykori sztárjai voltak, jobban ismerték a kikapcsolódni vágyó közönség igényét. Szórakoztatásra a Vaszary-darabok voltak legalkalmasabbak: műsorukat 1949-ben Vaszary *Féltékenység* c. művével kezdték, melyet a szerző kifejezetten a társaság számára írt az emigrációban. Később is nagy gondot jelentett az előadható darabok szövegének a beszerzése. Vaszary János, aki a társulat gyakori házszerzője volt és esetenként rendezői feladatokat is ellátott, az Argentinában spanyol nyelven ment darabok szerzői jogát Piroskáéknak adta át.

A Magyar Színjátszó Társaságból 1955-ben kiszakadó kisebb társulatok vendéjátékaikra ellátogattak több közeli országba, így játszottak Uruguay fővárosában, Montevideóban és ritkábban Venezuelában, Caracasban is. *„Képzeldék, amióta emigráns vagyok, először van pénzem. Tudják, úgy érzem magam, mint-ha turnékra járnék a régi magyar területekre. Csak nem Kolozsvárott és nem Kassán lépek fel, hanem Caracasban, meg Santiagóban...”*⁹⁰ Santiagóban, Chile fővárosában, ahol Vaszary Piroska 1952-ben szerepelt, élményeiről így számolt be: *„Mind jó magyarok, végre egy kolónia, ahol a magyarok szeretik egymást, nincsenek különálló csoportok, egy lélek, egy akarat az egész santiagoói magyarság...”*. *„Nem volna semmi baj – sóhajtja Vaszary Piri – csak Magyarország ne volna olyan messze. Hogy legalább a szél elhozhatná a föld üzenetét. Mert a lélek velünk van. Sosem éreztem ezt jobban, mint Chilében, amikor előadásomra összezsúfolódott minden magyar – még az ország legtávolabbi részeiből is jöttek jelképesen – és levélben váltottak jegyet és együtt sírtunk, együtt nevtünk. Vagyis boldogok voltunk. Kívánhat ma ennél többet egy szegény vándorkomédiás, aki echós repülőgéppel szeli át az országhatárokat?”*⁹¹

⁹⁰ Dél-amerikai Magyar Hírlap 1955. június 26. OSZK,

⁹¹ Magyarok Útja c. lap 1952. augusztus 20. Idézi Enyedi Sándor: Magyar színészek és színészet Dél-Amerikában, OSZK

Az 50-es évek közepén Vaszary Piroska néhány évre Venezuelában telepedett le, ahol 4-5 ezer fős magyar kolónia élt; tagjainak nagyobb része a második világháború után, a kisebb 1956 után érkezett. Caracasban 1957 körül megalakították meg a Vaszary Piroska Színesztársulatot. Az évek során több mint 30 előadást rendeztek fiatalok közreműködésével.⁹² 1961 után Vaszary Piriék Észak-Amerikába, Torontóba költöztek. A színésznőről ezután hosszú időn keresztül nem érkezett hír Magyarországra. Ezalatt a színésznő megbetegedett: a családjában oly gyakori súlyos gyakori betegség sújtotta. *„A Piri már olyan súlyos állapotban jött haza (Spanyolországba – szerző) A Pipi (Vaszary Piroska lánya – szerző) akkor továbbutazott, és ott hagyta nekem Madridban a Piroskát. Hogy menjen Pálmára. Már úgy jött, hogy a repülőgépen mentem ki, és akkor hazavittem, másnap ment csak a repülőgép, Borzasztó rossz állapotban”*.⁹³ 64 éves korában halt meg a spanyolországi Palma de Mallorca szigetén – kilencven éves édesanyja házában, családjától távol.⁹⁴

A Vaszary család története jellegzetesen követi a magyar társadalomban lezajló változásokat. A falusi társadalomból a polgárosodás hullámának sodrában felfelé törekvő család részben paraszti, részben kispolgári képviselői a faluból a városba, majd a fővárosba kerülve a modern nagyvárosi kultúra vonzáskörébe kerülnek. A kért világháború közti korszak „úri” középosztályának tagjaiként reprezentálják a magyar művészettelmiség sorsát, jellegzetes törésvonalait. Életüket szinte kivétel nélkül a hazai törte derékba: újralfedezésük napjainkban zajlik.

⁹² KunckelDietrichnéFényesIldikó: Avenezuelaimagyarokoloniatörténete 2005, április, hálózati dokumentum, <http://www.lamoszsz.hu/ildiko1.htm>; 2008. július 1-én 13.00-kor

⁹³ Cenner Mihály i.m.

⁹⁴ Az elhalálozás dátuma bizonytalan. Lövey Gábor i.m. 17. ; Pontosítás vélhetően Bodócsy Piroska, Vaszary Piroska leánya részéről Rigoberta néven a Magyar Online.net internetes fórum levelezési rovatában. 2004. 2. 4. 16:46 www.magyaronline.net/forum/viewtopic.php?mode=viewtopic&topic=90&forum=36&start=30